

บทที่ ๒

ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีสมัยอยุธยา

บทที่ ๑ ผู้เขียนได้นำเสนอตำราพิไชยสงครามซึ่งเป็นภาคทฤษฎีของโครงสร้างทางทหารไทยโบราณ ส่วนบทนี้ผู้เขียนจะนำเสนอยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในสมัยอยุธยาโดยประมวลขึ้นจากหลักฐานประเภทพงศาวดารและจดหมายเหตุต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักฐานที่ให้ภาพที่ใกล้เคียงสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นในยุทธภูมิ เป้าหมายของบทที่ ๒ มีไว้เพียงเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ เป็นหลักทฤษฎีกับภาคปฏิบัติ แต่ยังไม่มุ่งนำเสนอสาระที่บ่งชี้ถึงพัฒนาการทางการทหารไทย ซึ่งมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและมีที่เป็นปัญหาคล้ายคลึงมาถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะปัญหาที่สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา นับจากปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐

ขั้นตอนในการนำเสนอของบทที่ ๒ นี้ ในส่วนแรกผู้เขียนจะชี้ให้เห็นถึงยุทธศาสตร์ของอยุธยาทางด้านต่าง ๆ และข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายที่ส่งผลถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งที่ ๒ ส่วนที่เหลือผู้เขียนจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะของยุทธวิธีสมัยอยุธยาในรูปแบบต่าง ๆ

ยุทธศาสตร์สมัยอยุธยา

ยุทธศาสตร์สมัยอยุธยาที่จะกล่าวต่อไปนี้จะแบ่งหัวข้อวิเคราะห์โดยยึดโครงสร้างตำราพิไชยสงครามเป็นแบบอย่าง โดยจะกล่าวถึงการจัดเตรียมการทางด้านกำลังคน, การเตรียมการทางด้านอาวุธ, การวางแผนยุทธการและการเตรียมการทางด้านยุทธปัจจัย ในบทส่งท้ายของแต่ละหัวข้อผู้เขียนจะชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องทางยุทธศาสตร์ในด้านต่าง ๆ ของอยุธยา ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงปัญหาที่รอการแก้ไขในช่วงสมัยต่อไป

ก. การจัดเตรียมทางด้านกำลังคน

ในด้านยุทธศาสตร์ถือว่าการเตรียมพร้อมทางด้านกำลังคนเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะการทำสงครามจะต้องประกอบด้วยกำลังพล เป็นพื้นฐานอันดับแรก ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็น ๒ ประการ คือ

๑. การควบคุมกำลัคน๒. การเตรียมพล๑. การควบคุมกำลัคน

กิจการสำคัญประการหนึ่งของรัฐอยุธยา คือการควบคุมกำลัคน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีค่าอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในงานราชการ อาทิ งานโยธาในลักษณะต่าง ๆ เช่น การขุดคลอง การสร้างวัด ฯลฯ แต่เป้าหมายที่สำคัญยิ่ง คือการนำทรัพยากรส่วนนี้ไปใช้ในราชการสงคราม ไม่ว่าในด้านการป้องกันการรุกรานจากข้าศึกภายนอก หรือการขยายอำนาจทางการเมืองของอยุธยาเอง

ตลอดระยะเวลา ๔๑๗ ปี ที่อยุธยาคงความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของโลกคนไทยในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างและตอนบน อยุธยาได้มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการควบคุมกำลัคนให้มีประสิทธิภาพขึ้นเสมอ ทั้งนี้เห็นได้จากการขยายตัวของอยุธยาในด้านต่าง นับจากช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อันเป็นช่วงระยะเวลาหลังจากที่ความแตกแยกทางการเมืองระหว่างราชวงศ์อู่ทองและสุพรรณบุรี ได้สิ้นสุดลงโดยเด็ดขาด^๑

พัฒนาการของการควบคุมกำลัคน มีหลักฐานปรากฏให้เห็นในหลายลักษณะ หลักฐานที่สำคัญประการหนึ่งคือ กฎหมายที่ตราขึ้นใช้ในแต่ละยุคสมัย ถึงแม้ว่ารายละเอียดที่ปรากฏในกฎหมายแต่ละประเภทยังมีปัญหาในด้านความเคลือบแคลงของระยะเวลาที่ตราขึ้น แต่ลักษณะของกฎหมายก็เพียงพอที่จะสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของการควบคุมกำลัคนได้เป็นอย่างดี พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑สุเนตร ชุตินธรานนท์, "ลักษณะเฉพาะของเมืองนครศรีธรรมราช ศึกษา

จาก " The Suma Oriental ของ Tome Pires.

(พ.ศ. ๑๔๔๗)^๑ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นใช้ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๔๔๗ - ๒๐๓๑) นั้น ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของผู้นำอยุธยาที่ต้องการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะควบคุมกำลังคน ทั้งในระดับขุนนางและระดับไพร่และหังในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคอันเป็นที่ตั้งของหัวเมืองที่เป็นชุมกำลังคน บานแผนกพระราชกำหนดเก่าซึ่งเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๗๐)^๒ และพระอัยการบานแผนกซึ่งตราขึ้นในรัชกาลพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๓)^๓ แสดงถึงความพยายามของผู้นำอยุธยาที่จะแก้ปัญหาการควบคุมกำลังคนในส่วนที่ยังขาดความรัดกุม เช่น การทำ "เถียนหางว่าว" เป็นต้น

การตรากฎหมายขึ้นใช้เป็นการหนึ่งของการวางหลักเกณฑ์ของรัฐในการควบคุมกำลังคน แต่ในทางปฏิบัติการควบคุมกำลังคนจำนวนมากโดยเฉพาะกำลังไพร่นั้นจำเป็นต้องอาศัยหน่วยงานและบุคลากรที่จะรับผิดชอบกิจการด้านนี้โดยตรงด้วย หลักฐานในกฎหมายตราสามดวงและพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านนี้คือ กรมพระสุรัสวดี

กรมพระสุรัสวดีมี ออกพระราชสุภาวดี เป็นเจ้ากรม หรือนายทะเบียนกลาง และเป็นผู้รักษาบัญชีหางว่าวของกำลังคน สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ทรงแสดง

^๑โปรดดู "พระอัยการบานแผนก," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๑ - ๒๖.

^๒โปรดดู "พระราชกำหนดเก่า," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๑ - ๒๖.

^๓โปรดดู "พระอัยการบานแผนก," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๑ - ๖.

ความคิดเห็นไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา^๑ ว่าการทำสารบัญชีเกิดขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าในรัชสมัยนี้เองได้มีการตั้งกรมพระสุรัสวดีขึ้นมาทำงาน เกี่ยวกับการจดทะเบียนไพร่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน

เป็นหน้าที่ของออกพระราชสุภาวดี ในการดูแลการสักเลกของไพร่ทั่วราชอาณาจักร โดยมีขุนนางของกรมในส่วนกลางจะปฏิบัติงานในเมืองหลวงและวงราชการ ส่วนการขึ้นทะเบียนกำลังคนในเขตหัวเมือง โดยเฉพาะ หัวเมืองภาคเหนือและภาคใต้นั้นจะอยู่ในความรับผิดชอบของกรมสุรัสวดีฝ่ายขวาและกรมสุรัสวดีฝ่ายซ้ายตามลำดับ

จุดมุ่งหมายสำคัญในการปฏิบัติงานของกรมพระสุรัสวดีคือ จะต้องดูแลให้มีการแจกจ่ายกำลังคนให้ถูกต้องและเพียงพอในกรมต่าง ๆ ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน และจะต้องช่วยเหลือหัวหน้ากรมต่าง ๆ ในการเรียกคนเข้ามาทำงาน โดยแต่งตั้งขุนนางที่เป็นนายทะเบียนชั้นรอง ๆ ลงมาทุกหัวเมืองเพื่อออกไปรวบรวมบัญชีที่เรียกว่า "หางว่าว"

ในประวัติศาสตร์สงครามอยุธยา^๒นั้นกำลังคนหลักที่ใช้ในการทำสงครามครั้งสำคัญ ๆ ในตอนต้น คือ กำลังคนในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ทั้งนี้เห็นได้จากยุทธศาสตร์การตั้งรับของอยุธยาในระยะต้น จะใช้กรุงพระนครหรืออยุธยาเป็นที่ตั้งรับ โดยกวาดต้อนกำลังคนในบริเวณใกล้เคียงมาเป็นกำลังรับศึก ต่อมาเมื่อยุทธศาสตร์การตั้งรับได้ถูกปรับปรุงขึ้น คือ การยกกำลังออกไปตั้งรับในเขตนอกพระนคร เช่นตั้งรับตามหัวเมืองสำคัญ อาทิ สุพรรณบุรี ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร และกาญจนบุรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กำลังคนส่วนใหญ่ที่เป็นทัพหลวงก็ยังคงเกณฑ์มาจากกำลังคนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังเช่นกรณีคราวสงครามพระมหาอุปราชา ยกมาครั้งแรก (พ.ศ. ๒๑๓๓)^๒ กำลังคนส่วนใหญ่ถูกรวบรวม

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒," พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์อมรรคาพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๔๔๒ - ๔๔๗.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖) (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๔ - ๑๔๒.

ขึ้นในเวลาอันกระชั้นจากหัวเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง* และในกรณีสงครามคราวรบพม่าที่เมืองไทรโยค (พ.ศ. ๒๒๐๖) กรุงศรีอยุธยาสามารถเรียกเกณฑ์กำลังพลในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างได้ถึง ๓๐,๐๐๐ คน ได้อย่างรวดเร็ว^๑

ในการเรียกกำลังพลที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองสำคัญนั้น ถึงแม้ว่าจะมิใช่เป็นกำลังหลักในการทำสงคราม แต่ก็กำลังที่หากไม่ยกมาสมทบกับทัพหลวงก็เป็นกำลังที่อาศัยเหนี่ยวรั้งหรือชลอมิให้ข้าศึกยกล่วงเข้ามาถึงเมืองหลวง ดังเช่นกำลังพลที่เมืองพิษณุโลก ซึ่งสามารถชลอศึกพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง คราวรบกันด้วยเรื่องช้างเผือก (พ.ศ. ๒๑๐๖)^๒

๒. การเตรียมพล

การเตรียมพล หมายถึง การนำกำลังพลที่ได้ควบคุมและจัดเกณฑ์ไว้แล้ว มาจัดระเบียบตามรูปแบบของกองทัพ เพื่อพร้อมที่จะปฏิบัติราชการสงคราม ในยามปกตินั้นกำลังคนไม่เพียงถูกเกณฑ์มาเพื่อใช้เป็นแรงงานในงานโยธาเท่านั้น แต่ได้ถูกจัดเตรียมเพื่อพร้อมที่จะนำไปใช้ในราชการสงครามด้วย

ในการนี้กำลังคนที่ถูกเกณฑ์มาจะถูกจัดเข้าหมวดหมู่ให้ขึ้นสังกัดกับแม่ทัพนายกอง ขณะเดียวกันก็มีการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญ เพื่อพร้อมจะปฏิบัติราชการสงคราม ลักษณะดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นในรูปแบบการจัดทัพ ซึ่งมีทั้งทัพช้าง, ทัพม้า หรือในกรณีพลเดินเท้า

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐ - ๒๗๗.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖) (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๐๖), หน้า ๔๒.

* กำลังคนในบางส่วนหนึ่งเป็นพวกหัวเมืองเหนือ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรได้กวาดต้อนผู้คนในแถบเมืองพิษณุโลก และหัวเมืองใกล้เคียงลงมาอยู่ในอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ซึ่งเป็นกรเพิ่มกำลังคนบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง

ก็มีการจัดแบ่งเป็นกรมทวนทอง, กรมทนายเลือกหอก หรือกรมเขนทอง^๑ เห็นได้ว่าการจัดแบ่งกำลังคนตามความชำนาญเฉพาะนี้ ต้องอาศัยขั้นตอนที่เรียกว่า การเตรียมพล คือนำพลที่กะเกณฑ์มาได้มาฝึกหัดให้เกิดความชำนาญอย่างใดอย่างหนึ่งหรือมากกว่า การเตรียมพลนี้จะต้องกระทำแม้ในยามปกติเพื่อสะสมกำลังคนและสร้างความพร้อมให้กับกองทัพ หากการเตรียมพลย่อห่อนหรือ ขาดประสิทธิภาพความแข็งแกร่งของกองทัพก็จะลดหย่อน ปัญหาดังกล่าวเห็นได้ชัดในสมัยอยุธยาตอนปลาย ประสิทธิภาพของกองทัพอยู่ในสภาพที่ย่อห่อนมาก

ขั้นตอนการเตรียมพลในสมัยอยุธยานั้น แบ่งได้เป็น ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรกเป็นการจัดเตรียมพลให้พร้อมรบในยามปกติ ส่วนขั้นตอนที่สองเป็นการเตรียมพลในภาวะสงครามซึ่งเน้นความสำคัญที่การจัดระดมพลเพื่อเตรียมไว้เสริมกองทัพที่กำลังอยู่ในสนาม ซึ่งในการนี้ไม่เพียงอาศัยกองทัพที่รวบรวมขึ้นจากกำลังหนุนซึ่งเรียกมาจากหัวเมืองพระยามหานครเท่านั้น แต่รวมถึงกองทัพที่เกณฑ์มาจากประเทศราชด้วย

ก) การเตรียมพลในภาวะปกติ

การเตรียมพลในภาวะปกติหมายถึง การจัดหน่วยทหารเอาไว้ตั้งแต่ยามปกติเดิมทีเดียวอยุธยาไม่มีทหารประจำการ^๒ แต่มีการจัดหน่วยทหารซึ่งเป็นกองประจำในลักษณะกรมเอาไว้ เพื่อให้ไพร่ที่เข้าเดือนออกเดือน ผลัดเปลี่ยนกันมาประจำกรมในหน่วยทหารนั้น ๆ ในภาวะปกติจึงมีไพร่จำนวนหนึ่งซึ่งเข้าเวรมีหน้าที่ประจำกรม แต่ถ้าเกิดภาวะสงครามไพร่มาเข้าประจำกรมกองทุกคน

^๑โปรดดู พลโทคำเนียร เลชะกุล, ประวัติการเตรียมพลในกองทัพบกไทย

(พระนคร : โรงพิมพ์กรมทหารสื่อสาร, ๒๕๐๗), หน้า ๓๔ - ๓๗.

^๒ในที่นี้หมายถึง ทหารอาชีพที่กินเบี้ยหวัด เงินเดือน ซึ่งเริ่มมีขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๐

ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเริ่มตั้งโรงเรียนคะเค็ดมหาดเล็กเพื่อฝึกนายทหารสัญญาบัตรออกมาบริหารราชการ ต่อมาคือ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า

วิธีการเกณฑ์คนมาเป็นทหารนั้นได้ถือเอาสกุลวงศ์เป็นหลัก เป็นต้นว่าหัวหน้าสกุลสังกัดเป็นทหารกรมใด ลูกหลานของผู้ที่มีต่อมาก็จะเข้าสังกัดอยู่ในกรมนั้นตามกัน^๑ อย่างเช่น ปีตาขึ้นอยู่กับกรมอัสวราช บุตรก็จะต้องขึ้นอยู่กับกรมอัสวราชด้วย การควบคุมหรือการบังคับบัญชาก็เป็นหน้าที่ของหัวหน้าซึ่งเป็นทั้งนายบ้านและผู้บังคับบัญชากองทหารโดยขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้ควบคุมกำลังพลอาณาเขตนั้นทั้งหมดอีกทอดหนึ่ง เวลาเจ้าเมืองต้องยกกำลังไปรบพุ่งที่ใดก็มีสารตราส่งให้นายบ้านเกณฑ์กำลังไปเข้ากองทัพ

กรมมีส่วนบังคับบัญชาที่สูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเรียกว่า เหล่า การแบ่งเหล่าเป็นลักษณะหนึ่งของการจัดทัพ ซึ่งสมัยของอยุธยาได้รับรูปแบบการจัดทัพมาจากวัฒนธรรมฮินดู ซึ่งจัดแบ่งทหารออกเป็น ๔ เหล่า เรียกว่า "จตุรงคเสนา"^๒ คือ

พลเท้า	เรียกว่า	พลาณิก	เหล่าหนึ่ง
พลม้า	"	หัยนิก	"
พลช้าง	"	คชาณิก	"
พลรถ	"	รธาณิก	"

แต่ในทางปฏิบัติ การจัดแบ่งเหล่าของอยุธยาได้ถูกเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เข้ากับสภาพภูมิศาสตร์ของไทย โดยมีการจัดแบ่งออกเป็น ๔ เหล่าเช่นกัน คือ ทหารราบเหล่าหนึ่ง ทหารม้าเหล่าหนึ่ง ทหารช้างเหล่าหนึ่ง และทหารช้างอีกเหล่าหนึ่ง **จะเห็นได้ว่าไม่มีทหารรถทั้งนี้** อาจเป็นเพราะสภาพภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยแม่น้ำ ลำคลอง จึงได้จัดทหารช้างซึ่งมีหน้าที่สร้างสะพาน หรือ เรือ แพ แทน

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ ดำเนินการเกณฑ์ทหารไทย," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๖ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๔๐๗), หน้า ๒๖๒.

^๒ ร้อยเอก ยี.อี. เบร์ดี, พิไชยสงครามฮินดูโบราณ (พระนคร : โรงพิมพ์วิชิรินทร์, ๒๔๒๘), หน้า ๑-๒ (ดูเพิ่มเติมในบทที่ ๑ ส่วนยุทธศาสตร์ในตำราพิไชยสงคราม, หน้า ๔๔-๔๕.)

พลเท้า หรือทหารราบ เป็นหน่วยหลักของกองทัพและจะต้องมีจำนวนมากกว่าเหล่าอื่น เพราะมีหน้าที่จะต้องเข้าประจำบานกับข้าศึกเสมอ ทหารพวกนี้สังกัดหมู่ใด กองใด ก็ใช้อาวุธชนิดนั้นเป็นหมวดหมู่ไป อาวุธเหล่านี้เป็นของประจำกาย มีการฝึกใช้อาวุธเอง เมื่อถูกเรียกเข้าประจำกองทัพจะทำการรบได้ทันที

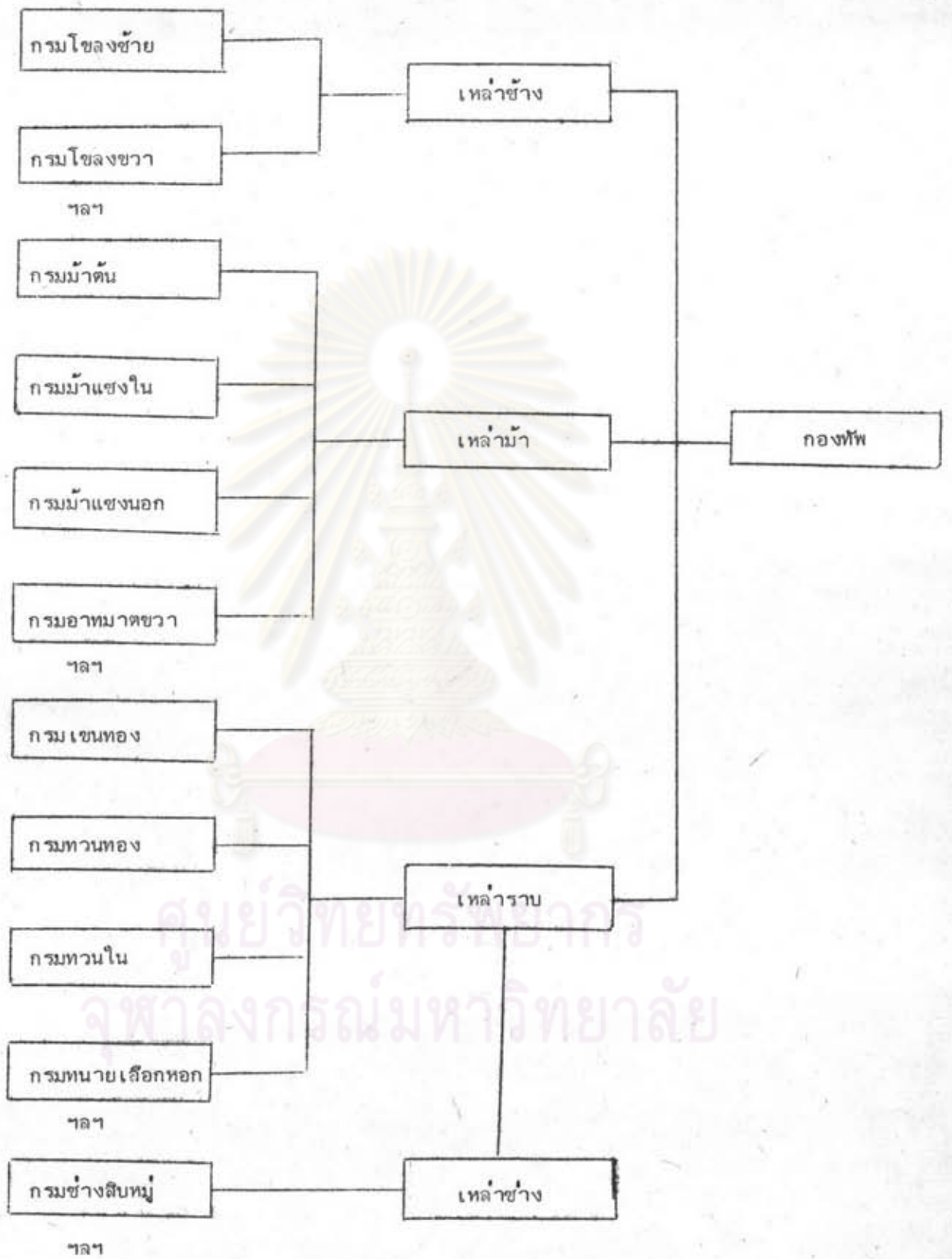
พลม้า หรือทหารม้า คือ ทหารที่ใช้ม้าเป็นพาหนะ หน้าที่สำคัญของทหารม้าในสนามรบ ก็คือ การป้องกันรักษาปีกของขบวนรบ ทหารม้าจึงต้องอยู่ทางปีกเสมอ นอกสนามรบทหารม้าทำการรักษาหน้าด่าน โดยมากทำการลาดตะเวนและการส่งข่าวคราว

พลช้าง หรือทหารช้าง เท้าที่ปรากฏกองทัพอยุธยาใช้ช้างเป็นพาหนะสำคัญ นอกจากจะเกณฑ์ช้างมาบรรทุกเสบียงอาหารและอาวุธแล้ว ยังสามารถฝึกหัดช้างไว้ใน การสู้รบ เรียกว่า "ช้างชำนะงา" แม่ทัพนายกองโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ทรงนิยมใช้ช้างออกทัพ มีการรบบนหลังช้างระหว่างแม่ทัพต่อแม่ทัพ ดังปรากฏในสมัยกรุงสุโขทัยพ่อขุนรามคำแหงทรงชนช้างกับขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด และในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาของพม่า ยังมีอีกบทบาทหนึ่งของช้างที่ไม่ค่อยจะมีผู้กล่าวถึง คือการใช้ลักษณะอันได้เปรียบในส่วนสูงซึ่งสามารถสังเกตการณ์ได้ดีกว่าบนพื้นราบ แม่ทัพจะใช้เป็นที่สังเกตการณ์และส่งอาณัติสัญญาณ โดยมีผู้ถือหางนกยูงบนหลังช้างคอยรับคำสั่งจากแม่ทัพ ผู้ที่นั่งอยู่บนคอช้างเพื่อคอยโบกหางนกยูงเพื่อให้ทหารบนพื้นราบ คอยทำตามคำสั่งของแม่ทัพ โดยอ่านจากอาณัติสัญญาณที่ได้ตกลงและฝึกซ้อมกันมาแล้ว

พลช้าง หรือทหารช้าง ทหารช้างมีหน้าที่เกี่ยวกับการช่างของกองทัพ เป็นต้นว่า ชูตคูสร้างป้อม ค่าย ทอรับ ชูตคูโมงค์ ทำสะพาน ต่อเรือ และปลูกพลับพลาไว้รับเสด็จพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่รบด้วย ทหารช้างยังคงรวมอยู่กับเหล่าพลเท้า ทหารคนใดมีฝีมือในทางช่างก็ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ช่างตามฝีมือของตน

กระทรวงกลาโหม, วัฒนธรรมไทย เรื่อง วิวัฒนาการแห่งการทหารและศัตราวุธ
ในกองทัพบกไทยสมัยโบราณ (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่, ๒๔๘๖), หน้า ๑๓.

แผนภูมิแสดงการจัดหน่วยทหารสมัยอยุธยา

(ประมวลขึ้นมาจาก พลโทดำเนียร เลชะกุล, ประวัติการเตรียมพลในกองทัพบกไทย)

ข) การเตรียมพลในภาวะสงคราม

การเตรียมพลในภาวะสงครามนั้นจะ เน้นเป้าหมายไปที่การรวมพล เป็นกองทัพใหญ่ เช่น กองทัพในกรุง จะแบ่งออกเป็น ๒ ทပ် คือ ทัพหน้า ซึ่งพระมหากษัตริย์หรือวังหน้า เป็นแม่ทัพบังคับบัญชา และทัพหลวงซึ่งพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ทรงบังคับบัญชาเอง ทัพดังกล่าว จะมีความสมบูรณ์ในตัวเองคือ เปรียบพร้อมไปด้วยพลทั้ง ๔ เหล่า ได้แก่ เหล่าพลราบ เหล่าพลช้าง เหล่าพลม้า และเหล่าพลข้าง กำลังพลในกองทัพทั้งสองประกอบด้วยไพร่ที่อยู่ ระหว่างการเข้าเดือน หรือเข้าเวรส่วนหนึ่ง และไพร่ที่อยู่ระหว่างออกเดือน หรือออกเวร แต่ถูกระดมเข้ามาเพื่อใช้ในราชการสงครามซึ่งเป็นภาระระดับต้น

นอกจากกองทัพหลวงและทัพหน้า ซึ่งเป็นกองทัพในกรุงและเป็นกำลังหลักในการทำสงครามแล้ว ยังมีกองทัพหัวเมืองและกองทัพประเทศราช ซึ่งทางเมืองหลวงจะเรียกมาสมทบในกรณีที่ต้องการความช่วยเหลือ เช่น กองทัพพระมหาธรรมราชาเมืองพิษณุโลก ซึ่งเคยยกลงมาช่วยกรุงศรีอยุธยา เมื่อคราวสงครามรบกับพม่าในปี พ.ศ. ๒๐๔๑ (คราวสงครามสมเด็จพระศรีสุริโยทัยขาดคอช้าง) กองทัพหัวเมืองและกองทัพประเทศราช เมื่อยกลงมารวมพลกับกองทัพในกรุงแล้ว การบังคับบัญชาจะต้องขึ้นอยู่กับแม่ทัพของกองทัพเมืองหลวงเป็นสำคัญ

๓. ข้อบกพร่องเกี่ยวกับการจัดเตรียมการทางด้านกำลังคนสมัยปลายอยุธยา

แม้ระบบโครงสร้างของการจัดเตรียมทางด้านกำลังคนในสมัยอยุธยา จะจัดระเบียบเอาไว้เป็นอย่างดี แต่ความบกพร่องในการควบคุมกำลังคนในตอนปลายสมัยอยุธยาเป็นสาเหตุหนึ่งของการเสียกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอาจแบ่งได้สองประการคือ สาเหตุทางการควบคุมกำลังคนอันมีผลมาจากการแย่งอำนาจของชนชั้นปกครองในปลายสมัยอยุธยา การกบฏทั้งภายในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองภายในราชอาณาจักรในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง ทำให้โครงสร้างของการควบคุมกำลังคนขาดประสิทธิภาพ ส่วนสาเหตุประการที่สองคือ การขาดความพร้อมทางด้าน การเตรียมพล กำลังพลในสมัย อยุธยาตอนปลายขาดการฝึกทางยุทธวิธีซึ่งมีสถานการณ์หลาย ๆ ด้านที่เกิดขึ้นที่ชี้ให้เห็นถึงปัญหานี้ได้อย่างเด่นชัด คือ

ก) สาเหตุทางการควบคุมกำลังคน

สาเหตุทางการควบคุมกำลังคนเป็นผลสืบเนื่องมาจาก ความห่อนยานในการควบคุมกำลังคนซึ่งมีปัจจัยมาจากการแตกแยกภายในกลุ่มผู้นำทางการเมืองของอยุธยาเอง และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งไม่เอื้ออำนวยให้ระบบการควบคุมกำลังคนที่ใช้มาแต่เดิม ดำเนินต่อไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในการศึกษาปัญหาทางด้านสาเหตุนี้ ผู้เสนอจะนำเสนอ ปัญหาสองด้าน คือ ปัญหาการควบคุมกำลังคนในเขตพระนครและปัญหาการควบคุมกำลังคนจากหัวเมือง

๑) ปัญหาการควบคุมกำลังคนในเขตพระนคร

ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า กำลังคนในเขตพระนครและบริเวณใกล้เคียงเป็นกำลังสำคัญที่รัฐอยุธยาใช้ในราชการสงครามเสมอมา เพราะกำลังส่วนนี้จะเป็นทัพหลวงที่ไม่เพียงเรียกระดมได้ในระยะเวลากระชั้นชิด แต่ยังเป็นกำลังส่วนใหญ่ของกองทัพด้วย ในสมัยอยุธยาตอนปลายนับจากรัชกาลพระเพทราชาเป็นต้นมา กำลังคนในเขตพระนครหลวง ทั้งในระดับขุนนางและไพร่ไม่เพียงสูญเสียไปในการแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้นำอยุธยาด้วยกันเอง ซึ่งเกิดขึ้นเกือบจนเป็นการประจำ อาทิ การเกิดสงครามกลางเมืองระหว่างพระมหาอุปราชา (ต่อมาคือพระเจ้าบรมโกศ) กับเจ้าฟ้าอภัย เมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๑ หรือในกรณีการขึ้นครองราชย์ของเจ้าฟ้าอุทุมพร เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๐๑ ได้มีการกำจัดเจ้าสามกรม คือ กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสวกศักดิ์^๑

นอกจากจะสูญเสียกำลังพลไปในทางแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้นำอยุธยาด้วยกันแล้ว กำลังพลส่วนนี้ยังกระจัดกระจายไปอยู่ในความครอบครองของเจ้านายในรูปของไพร่สม

^๑"พงศาวดารอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ประชุมพงศาวดารเล่มที่ ๓๔ ภาคที่ ๖๔ (ต่อ) (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๑๒), หน้า ๒๗๔ - ๒๗๖.

นอกจากจะสูญเสียกำลังพลไปในทางแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้นำอยุธยาด้วยกันแล้ว กำลังพลส่วนนี้ยังกระจัดกระจายไปอยู่ในความครอบครองของเจ้านายในรูปของไพร่สม^๑ อย่างไรก็ตาม เมื่อกาลเวลาผ่านไปจึงเกิดความไม่สมดุลงระหว่างสภาพของไพร่หลวงกับไพร่สม ทำให้การแจกจ่ายกำลังไพร่สมซึ่งกำหนดไว้ตามระบบศักดินาต้องยุ่งเหยิงไป เนื่องจากไพร่หลวงพยายามหลบหนีไปเป็นไพร่สม ซึ่งปัญหาที่ตามมาคือ การหย่อนประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคน เพื่อใช้ประโยชน์ในราชการสงคราม ในทางตรงข้ามกำลังส่วนนี้กลับถูกระดมมาเช่นฆ่ากันเองในการแย่งชิงอำนาจระหว่างเจ้านาย โดยเฉพาะเจ้านายที่ทรงกรมและอาศัยกำลังไพร่สมของตน เป็นฐานกำลังแย่งชิงอำนาจ อย่างเช่นกรณี การรบกันเองในบรรดาเจ้านายก่อนสมเด็จพระเจ้าบรมโกศขึ้นครองราชสมบัติ^๒

ผู้นำในช่วงอยุธยาตอนปลายเองก็ได้ตระหนักถึงปัญหาการควบคุมกำลังคนดังเห็นได้จากจะมีการแก้ไขเหตุการณ์ที่จะสูญเสียไพร่หลวง โดยมีกฎหมายประกาศใช้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ระบุพุทธศักราช ๒๒๔๑ มีข้อความว่า "ไพร่ท้องหมู่ เข้าเดือน ออกเดือนทำราชการทุกวันนี้ ได้ความยากกว่าไพร่ (หลวง) ส่วยหึ่งปวงเป็นหลายเท่า"^๓

^๑ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายไม่มีการแต่งตั้งให้เจ้านายไปเป็นเจ้าเมือง แต่มีการสร้างวังให้เจ้านายประทับในเมืองหลวง เมื่อเจ้านายเข้ามารวมกันอยู่ที่จุดศูนย์กลางของอาณาจักรก็ต้องมีการจัดระเบียบโดยการขยายกรมในเมืองหลวงให้กว้างขึ้น และเมื่อมีการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์องค์ใหม่ ก็มีการแต่งตั้งเจ้านายให้ทรงกรมเพิ่มขึ้นอีกหลายกรม เมื่อเจ้านายได้ทรงกรมแล้วจึงมีไพร่อยู่ในอำนาจปกครองโดยเฉพาะไพร่สม

^๒โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๒๔ - ๒๓๒.

^๓"พระราชกำหนดเก่า," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔, หน้า ๑๓๘.

กฎหมายนี้ยังแจ่มแจ้งเหตุผลว่า ทำไมไพร่ (หลวง) ส่วยจึงมีความยากลำบากน้อยกว่าไพร่หลวงซึ่งต้องเข้าเดือนออกเดือน ทหาราชการ และได้ทรงพระกรุณาผ่อนคลายความเดือดร้อนของพวกไพร่ ซึ่งระบุในกฎหมายว่า "ห้ามอย่าให้กรมการแขวงเกาะกุมไปใช้ราชการออกพนักงานเป็นอันขาดทีเดียว ต่อมีราชการศึก การที่จะเสด็จพระราชดำเนินล้อมช้างล้อมเสือ จึงใช้วานใช้ราชการแต่ละครั้ง..."^๑

การที่ทรงพระกรุณาผ่อนคลายความเดือดร้อนของพวกไพร่หลวง ซึ่งต้องเข้าเดือนรับราชการเช่นนี้ ก็ยังจะดูไม่เพียงพอเพราะพวกไพร่หลวงที่พยายามหนีร้อนไปพึ่งเย็นหลบหนีไปสมัครเป็นไพร่สมอยู่กับเจ้านายเป็นจำนวนมาก ซึ่งแม้จะมีพระราชบัญญัติคาดโทษก็ไม่ใช่เป็นผล เห็นได้ว่าเนื่องจากการสูญเสียไพร่หลวงและการเพิ่มจำนวนไพร่สมทำให้บรรดาเจ้านายสามารถตักดวงความมั่งคั่งและอำนาจราชศักดิ์เป็นเงาตามตัวไปด้วย ไม่เป็นที่สงสัยว่าการเปลี่ยนแปลงตัวกษัตริย์ภายหลังจากสวรรคตของพระเจ้าบรมโกศเป็นการยืนยันถึงบทบาทของเจ้านายที่ทวีขึ้นในกิจการทางการเมือง

การสูญเสียกำลังคนอันเนื่องมาจากการหย่อนประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคนเพื่อใช้ในราชการแผ่นดิน ควบคู่กับการสูญเสียกำลังคนโดยเฉพาะขุนนางซึ่งมีความสามารถไปกับความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเจ้านายหรือเจ้านายกับขุนนาง เป็นเหตุให้อำนาจการอยุธยาตอนปลายอยู่ในสภาพอ่อนแอในด้านการทหาร ทั้งนี้เห็นได้จากการสงครามในสมัยอยุธยาตอนปลาย อยุธยาตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบและพ่ายแพ้อยู่เสมอ เช่น เหตุการณ์รบกับพม่าในปี พ.ศ. ๒๓๐๒ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การตั้งรับซึ่งแต่เดิมในช่วงสมัยสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระนารายณ์มีการควบคุมทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าสมัยปลายอยุธยา การรับหัวข้าศึกนั้นจะรับที่หัวเมืองยุทธศาสตร์สำคัญ อาทิ สุพรรณบุรี หรือ กาญจนบุรี ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการเอาเมืองหลวงเป็นปรกาการรับ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

ทัพข้าศึก แต่ในสมัยพระเจ้าเอกทัศนั้นกำลังพลขาดประสิทธิภาพมาก ในช่วงเวลาดังกล่าว อยุธยาทำได้เพียงส่งกำลังบางส่วนไปยันทัพข้าศึกมิให้ทะลักเข้าสู่เขตพระนครรวดเร็วเกินไป แต่ด้วยกำลังคนชั้นน้อยนิด ทำให้การยันทัพข้าศึกไม่เกิดประสิทธิผลเท่าที่ควร ทัพที่ส่งไปยันข้าศึกถูกตีแตกในช่วงระยะเวลาอันสั้น เช่น สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง (พ.ศ. ๒๓๑๐)^๑

๒) ปัญหาการควบคุมกำลังคนจากหัวเมือง

หลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ ๒ แล้ว มีชุมชนที่สำคัญเกิดขึ้นด้วยกัน ๔ ชุมชน นำโดย เจ้าเมืองพิษณุโลก เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช กรมหมื่นเทพพิพิธ เจ้าพระฝาง และพระเจ้าตาก ลักษณะการเกิดชุมชนของกองกำลังต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า ราชอาณาจักรอยุธยา มีกำลังพลทางหัวเมืองไม่น้อย อาทิ กำลังพลเมืองพิษณุโลก กำลังพลเมืองนครราชสีมา และกำลังพลเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งทุกเมืองถ้าพิจารณาตามลักษณะภูมิยุทธศาสตร์แล้ว สามารถใช้กำลังในการป้องกันกรุงศรีอยุธยาได้โดยการ ใช้อุทธรณีวิทยา ศึกษาระบบกองทัพอากาศ เหตุการณ์ตัวอย่างได้เคยปรากฏมาแล้วในสงครามครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ กษัตริย์พม่าเสด็จยกทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี มุ่งสู่สุพรรณบุรี แล้วตรงมาล้อมกรุงศรีอยุธยา "สมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งครองอยู่ที่พิษณุโลกก็ยกทัพลงมาช่วยเป็นศึกกระหนาบ กองทัพพม่าเห็นทำไม่ได้การ ก็เลยถอยออกไปทางกำแพงเพชร ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาพร้อมทั้งฝ่ายพิษณุโลกก็ติดตามตีเรื่อยไป"^๒

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑โปรดดู "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง,"
แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ๕ : ๒ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๑๔) :
 ๓๖ - ๓๘ และโปรดดู สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดี, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (ภาคที่ ๖) (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๔๔ - ๑๔๐.

^๒ขจร สุขพานิช, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๑๖๐๐ - ๒๓๑๐ (พระนคร : โรงพิมพ์กรุงธน, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓๐.

ปัญหาจึงมีอยู่ว่า ทำไมกรุงศรีอยุธยาจึงไม่ใช้กำลังทหารจากหัวเมืองให้เกิดประโยชน์
ต่อตนเองให้มากที่สุด

ถ้าจะพิจารณาแล้ว การก้าวขึ้นสู่อำนาจของราชวงศ์บ้านพลูหลวง เป็นช่วงเวลาที่ได้รับ
รับการขัดแย้งจากหัวเมืองเป็นอย่างมาก ก่อนที่ราชวงศ์บ้านพลูหลวงจะก้าวขึ้นมามีอำนาจ ใน
สมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีการทำศึกสงครามกับเมืองเชียงใหม่ พระองค์สามารถนำกำลังพล
ไปตั้งทัพหลวงที่เมืองพิษณุโลกและสามารถเกณฑ์พลจากเมืองนครราชสีมาได้^๑ แสดงให้เห็น
ถึงอำนาจของส่วนกลางที่สามารถควบคุมหัวเมืองสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นชุมก้ำกึ่งที่สำคัญของราชอาณาจักร
จักรได้ทั้งสองเมือง

แต่หลังจากการขึ้นครองแผ่นดินของพระเพทราชาแห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงแล้ว จะ
เห็นการแตกแยกอย่างเด่นชัดจากหัวเมือง เช่น กรณีกบฏธรรมเถียร ซึ่งอ้างตนเป็นเจ้าฟ้า
อภัยทศ สิบเชื้อสายจากสมเด็จพระนารายณ์ ได้รับความร่วมมืออย่างดีจากก้ำกึ่งคนแถบเมือง
นครนายก และสระบุรี ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นใน^๒ กรณีกบฏเมืองนครราชสีมา และ นครศรี-
ธรรมราช ซึ่งไม่ยอมเข้ามาถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เมื่อพระเพทราชาขึ้นครองราชย์^๓ เป็นหลัก
ฐานยืนยันถึงความแตกแยกภายในอาณาจักร และปัญหาการควบคุมหัวเมือง ซึ่งทวีความรุนแรง
ขึ้น ถึงแม้พระมหากษัตริย์จะทรงสามารถส่งกองทัพไปปราบกบฏครั้งนั้นลงได้สำเร็จ และได้ตั้ง
เจ้าเมืองนครราชสีมาขึ้นใหม่แต่ก็เกิดกบฏบุญกว้างขึ้นอีก แม้จะมีสมิทธิพรคพวกเพียง ๒๘ คน
แต่ก็ได้รับความร่วมมือจากชาวเมืองนครราชสีมา ซึ่งพากันกระด้างกระเดื่องต่อขุนนางที่ทาง
เมืองหลวงส่งไปปกครอง กบฏสามารถบุกมาถึงเมืองลพบุรี ก่อนที่จะถูกกองทัพจากเมืองหลวง
ขึ้นไปปราบ^๔

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๔๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔ - ๑๔๗.

เหตุการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการที่หัวเมืองไม่ยอมรับการเข้ามามีอำนาจของราชวงศ์บ้านพลูหลวง โดยเฉพาะพวกขุนนางเดิมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งมีอำนาจอยู่ตามหัวเมืองสำคัญ ๆ

การขาดประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังพลในเขตหัวเมือง ปรากฏหลักฐานให้เห็นได้จากกรณีทัพพม่ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ นานเป็นเวลาถึง ๑ ปีกับ ๒ เดือน ระหว่างนั้นเห็นได้ว่าหัวเมืองที่สำคัญ ๆ พยายามที่จะรักษาที่มั่นเดิมของตนเองมากกว่าที่จะตั้งใจช่วยมาตีกระหนาบพม่า หรือร่วมกันสู้รบกับพม่าที่กรุงศรีอยุธยาบ้างครั้งถึงกับหนีเอาตัวรอด* ในสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ นั้น พม่าเดินทัพมาจากเมืองทวายทัพหนึ่งเพื่อหวังมุ่งตรงมากรุงศรีอยุธยาทางเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรีตามลำดับ ทัพเมืองนครศรีธรรมราชได้รับคำสั่งให้เร่งยกกองทัพไปปิดเส้นทางด่านสิงขร^๑ ซึ่งพม่ามิได้เดินทัพเข้ามาเส้นทางนั้น แต่พม่าได้เข้ามาทางเมืองราชบุรี และล้อมเมืองเอาไว้ เมืองราชบุรีต้องต่อสู้พม่าตามลำพังอยู่หลายวันก่อนที่จะพ่ายแพ้โดยที่ทัพเมืองนครศรีธรรมราชไม่ยอมยกขึ้นมาช่วยเหลือทั้ง ๆ ที่สามารถจะยกทัพขึ้นมาตีกระหนาบทัพพม่าได้ และเมื่อพม่าสามารถเข้ามาถึงพระนครและล้อมกรุงศรีอยุธยาได้แล้ว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกลับถอนกำลังหนีลงไปตั้งมั่นที่เมืองนครศรีธรรมราช และพยายามตั้งตัวขึ้นภายหลังจากกรุงศรีอยุธยาแตก

^๑พระราชพงสาวดารกรุงสยาม (จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม) (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๗), หน้า ๖๔๒ ปัจจุบันด่านสิงขรอยู่ในเขตจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

* ตัวอย่างเช่น หลวงเสรเสณี กับสมัครพรรคพวกได้หนีไปจากกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่า โปรดดู พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๒๕๐.

กองทัพเมืองนครราชสีมา กองทัพเมืองพิษณุโลกก็ถูกเกณฑ์ลงมาช่วยรักษากรุงศรีอยุธยาเช่นกัน แต่ผลสุดท้ายเจ้าเมืองก็นำทัพกลับไปตั้งมั่น เพื่อเตรียมสู้รบที่บริเวณฐานอำนาจเดิมของตน

เป็นไปได้ว่าชุมนุมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาแตกแล้ว แสดงให้เห็นถึงการสร้างฐานอำนาจอันยาวนานของเจ้าผู้ครองหัวเมืองในระหว่างที่การขัดแย้งกันภายในราชวงศ์บ้านพลูหลวงเกิดขึ้นในเมืองหลวง ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงอำนาจส่วนกลางที่ไม่สามารถควบคุมเมืองต่าง ๆ ได้อย่างสืบเนื่อง จึงเปิดโอกาสให้เจ้าผู้ครองหัวเมืองต่าง ๆ สามารถวางรากฐานทางการเมืองของตนไว้ได้อย่างมั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการควบคุมกำลังคน การเกิดชุมนุมต่าง ๆ เป็นสิ่งยืนยันได้ว่า กำลังพลหัวเมืองอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าเมืองและถูกใช้เพื่อประโยชน์ของตัวเจ้าเมืองเอง มากกว่าที่จะถูกเรียกใช้จากส่วนกลาง

ข) การขาดความพร้อมทางด้านทหารเตรียมพล

ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กรุงศรีอยุธยานับว่าเป็นช่วงที่ขาดการฝึกซ้อมทั้งพลทหารและนายทหาร^๑ ทั้งนี้โดยสังเกตได้จากก่อนที่จะเสียกรุงในวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ มีการรบกับพม่าหลายครั้งในสงคราม ๒ ช่วง คือ ช่วงพ.ศ. ๒๓๐๒ - พ.ศ. ๒๓๐๓ (สมัยอลองพญา) และช่วง พ.ศ. ๒๓๐๗ - ๒๓๑๐ (สมัยมังระ) ผลปรากฏว่า ฝ่ายอยุธยาพ่ายแพ้เกือบทุก ๆ ครั้ง มีการรบเพียง ๓ ครั้ง ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวที่แสดงว่าคนไทยบางคนมีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว คือ การรบที่อ่าวหว้าขาว เมืองประจวบคีรีขันธ์ของขุนรองปลัด (ชู) แห่งเมืองวิเศษไชยชาญ ซึ่งมีกำลังเพียง ๔๐๐ คน สู้กับพม่าจนตายหมด ในปี ๒๓๐๓^๒ ครั้งที่ ๒ คือ วีรชนบ้านบางระจัน ซึ่งมีกำลังตอนแรกราว ๔๐๐ คน

^๑ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, "สาเหตุที่ไทยเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ๒๑๖ ปีก่อน บทเรียนที่ไม่ควรมลืม," ศิลปวัฒนธรรม ๔ : ๗ (พฤษภาคม ๒๕๒๖): ๑๔.

^๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (ภาคที่ ๖) (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๗๔.

ต่อมาเพิ่มเป็น ๑,๐๐๐ คนเศษ ต่อสู้กับพม่าได้นานถึง ๔ เดือน ภายหลังก็ถูกพม่าฆ่าตาย^{๑๑๘} เกือบหมด^{๑๑๙} และครั้งสุดท้ายคือ พระยาตากน่านำกำลังเข้าตีค่ายพม่าได้ที่ด่านขนอนใกล้วัดโปรดสัตว์^{๑๒๐} จะเห็นว่าคนไทยที่กล้าหาญมีฝีมือก็มีแต่เป็นส่วนน้อยและตายเสียเกือบหมดก่อนกรุงแตก เหลือแต่พระยาตากที่ตีฝ่าวงล้อมพม่าออกมาเสียก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะแตก ความพ่ายแพ้ของฝ่ายอยุธยาเป็นเพราะฝ่ายไทยขาดการฝึกฝนทางการทหาร ในสงครามครั้งสำคัญ เช่น ในคราวศึกอลองพญา (พ.ศ. ๒๓๐๒ - ๒๓๐๓) การขาดการเตรียมพร้อมที่เกิดจากการที่กรุงศรีอยุธยาว่างศึกมานานนับตั้งแต่อยุธยาไปทำสงครามกับเขมร สมัยพระเจ้าท้ายสระ พ.ศ. ๒๒๕๖^{๑๒๑} ตั้งแต่นั้นกรุงศรีอยุธยาก็ไม่เคยทำสงครามกับข้าศึกภายนอกเลย จะมีก็แต่สงครามภายใน ซึ่งคนไทยต้องมาฆ่าฟันกันเองเป็นจำนวนมาก ในระยะเวลา ๗๐ ปี สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา มีสงครามภายในถึง ๑๓ ครั้ง^{๑๒๒} ซึ่งมีผลกระทบถึงความเข้มแข็งทางการทหารเพราะการที่คิดจะฝึกซ้อมเพลงอาวุธ หรือตั้งสำนักดาบขึ้นมา ก็อาจจะถูกกล่าวหาว่าข่มขู่ผู้คนคิดการเป็นกบฏ^{๑๒๓} เมื่อสงครามช่วงแรก (พ.ศ. ๒๓๐๒ - ๒๓๐๓ สึกอลองพญา) ผ่านไป ฝ่ายอยุธยามีได้ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ให้ดีขึ้น แต่ประการใด^{๑๒๔} กำลังพลของอยุธยาจึงเป็นกำลังพลที่ขาดประสิทธิภาพ การขาดกำลังคนที่ฝีมือเช่นนี้ แม้จะนำกำลังพลเหล่านั้นมาจัดเข้าตำแหน่งหรือเรียกเกณฑ์มาเข้าทัพตาม

^{๑๑๘} สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคพระยาพิษ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (ภาคที่ ๖) (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๑๔ - ๑๒๐.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๑๒๐} โปรดดูพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๑๔๗ - ๒๐๑.

^{๑๒๑} โปรดดู สุวิทย์ ธีรศาสตร์ "การรัฐประหารในสมัยกรุงศรีอยุธยา," เอกสารประกอบการศึกษาระดับปริญญาตรีไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (วิทยาลัยครุนครสวรรค์, ๒๕๒๑) หน้า ๒๔๔ - ๒๕๐.

^{๑๒๒} สุวิทย์ ธีรศาสตร์, "สาเหตุที่ไทยเสียกรุงศรีอยุธยา...", หน้า ๑๔.

^{๑๒๓} จดหมายของมองแตงเยอร์บริโกต์ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ วันที่ ๑๒ เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๗๖๐ (พ.ศ. ๒๓๐๓), "ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๔ ภาคที่ ๓๖ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๔), หน้า ๓๔๔.

โครงสร้างของกองทัพที่จัดวางไว้ตามปกติ กองทัพนั้นก็เป็กองทัพที่ขาดประสิทธิภาพในการรบ โดยสังเกตได้หลังจากที่พม่ายกกองทัพกลับไปในปี พ.ศ. ๒๓๐๓ เกิดกบฏพวกมอญที่เขา นางบวช พวกกบฏยกทัพตีเมืองนครนายกได้ พระเจ้าเอกทัศซึ่งได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นครั้งที่ ๒ หลังจากกองทัพพม่ากลับไปแล้วทรงมีคำสั่งให้พระยาสิทธิราชเดโชเป็นแม่ทัพคุมกำลังสองพันคน ไปปราบกบฏมอญผลของการรบปรากฏว่า "พวกมอญไม่ต้องการให้เปลืองดินปืน จึงได้สู้ไทยด้วยไม้แหลมและได้ตีกองทัพไทยแตกกระจายสิ้น"^๑ หลังจากนั้นพระเจ้าเอกทัศจึงโปรดให้พระยายมราชนำกำลัง ๒,๐๐๐ คน กับพระยาเพชรบุรีนำกำลัง ๑,๐๐๐ คน ยกไปปราบมอญพร้อมกัน จึงปราบพวกมอญแตกพ่ายหนีไปเพชรบุรี เหตุการณ์นี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความไร้สมรรถภาพของนายทหารในกองทัพอยุธยา โดยเฉพาะนายทหารชั้นผู้ใหญ่ระดับพระยาสิทธิราชเดโช ซึ่งเป็นนายทหารที่มีตำแหน่งรองลงมาจากสมุหพระกลาโหมเท่านั้น

จากการขาดสมรรถภาพของกองทัพอยุธยา สาเหตุมาจากการขาดการฝึกทางยุทธวิธี มี กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงนิพนธ์ลงใน "เสด็จไปตีเมืองพม่า เมื่อ พ.ศ.๒๓๓๖" ความว่า "สารพัดจะเสียสิ้นสุด ทั้งการยุทธก็ไม่เตรียมฝึกสอน"^๒ จากสาเหตุของการขาดการฝึกซ้อมกำลังพลและขาดนายทหารที่มีความสามารถในการนำกองทัพทหารอยุธยาจึรบกับพม่าอย่างขาดความเชื่อมั่นในตนเอง แต่ความจำเป็นที่จะต้องออกทำการรบทำให้ทหารอยุธยา เป็นจำนวนมากหันไปสนใจวิชาไสยศาสตร์ในด้าน การอยู่ยงคงกระพัน กว้างตัวมิให้ข้าศึกเห็น และอื่น ๆ^๓ จนกระทั่งฝรั่งซึ่งติดอยู่ในกรุงศรีอยุธยาตอนนั้นบันทึกไว้ว่า

^๑"จดหมายมอง เซนเยอร์บริโกต์ถึงผู้อำนวยการคณะ," ประชุมพงสาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๔ ภาคที่ ๓๖, หน้า ๓๔๑.

^๒สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท, "เสด็จไปตีเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖," ประชุมเพลงยาว (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริการ, ๒๕๐๗), หน้า ๓๖.

^๓จากสาเหตุนี้ตำราพิไชยสงครามในส่วนที่เป็นอำนาจการรบที่ไม่มีตัวตนหรือไสยศาสตร์อาจจะถูกเขียน หรือปรับปรุงขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายก็ได้

"ในขณะที่พวกพม่าซึ่งกระจัดกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคกำลังต่อสู้กับชาวสยามและ
ธรรมชาตินั้น พระเจ้าแผ่นดินและเสนาบดีที่เชื่อเรื่องโหราศาสตร์ได้ให้ความเชื่อถือ
วางใจในนักเล่นกลทั้งหลาย พวกข้าราชการสำนักและทหารปฏิบัติตามอย่างพวกเขาและศึกษา
ถึงวิธีหายตัวเพื่อจะได้เข้าโจมตีข้าศึกโดยไม่รู้ตัว"^๑

จากการขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ทำให้ทหารไปฝากความหวังไว้กับอำนาจลึกลับ
สิ่งที่เหนือธรรมชาติ และขาดการฝึกฝนทางยุทธวิธี ดังปรากฏในพงศาวดารว่าประมาณเดือน
๑๐-๑๑ พ.ศ. ๒๓๐๔ นายฤกษ์ครูดานำกำลังทางเรือออกตีค่ายพม่า พอพม่ายิงนายฤกษ์ตาย
คนเดียว กองทัพทั้งกองทัพซึ่งเดิมเชื่อในความมู๋ยงคงกระพันของครูดานผู้นี้ก็ขวัญเสียพากัน
ถอยกลับ เข้ากรุงทั้งหมด^๒

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในสงครามคราวกรุงแตกว่า ครั้งหนึ่งในขณะที่พม่า
ล้อมอยู่นั้นฝ่ายไทยได้เซ็นเอาปืนใหญ่ขนาดใหญ่ ชื่อว่า ปืนปราบหงสา ออกมายิงค่ายพม่า
นายทหารที่ควบคุมการยิงไม่รู้อัตราส่วนของดินปืนที่จะใส่ จึงทำให้ลูกปืนที่ยิงออกไปตกไม่ถึง
คูเมือง อีกด้านหนึ่งไทยเซ็นเอาปืนใหญ่ชื่อ มหากาพมฤตยู ออกมายิงพม่า แต่ใส่ดินปืนเกิน
ขนาด กำลังระเบิดของกระบอกปืนโดยการบรรจุดินปืนมากกว่าธรรมดาถึง ๒ เท่า เพื่อ
ต้องการยิงพม่าที่อยู่บริเวณทุ่งภูเขาทอง ยิงได้เพียงนัดเดียวปืนใหญ่ก็ร้าวใช้การต่อไปไม่ได้^๓
ลักษณะเช่นนี้เกิดจากผลการขาดการฝึกซ้อม ซึ่งทำให้เหล่าทหารยิงปืนใหญ่ไม่เป็น^๔

^๑ คุรุแปง, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับคุรุแปง แปลโดยสมศรี
เยี่ยมธรรม (พระนคร : โรงพิมพ์สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๓๔.

^๒ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖
(ภาคที่ ๖), หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

^๓ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖
(ภาคที่ ๖) หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑.

^๔ หอสมุดวชิรญาณ, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ด้วยเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร :
โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๔๔), หน้า ๒๗ (บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลพระเจ้า
พี่น้องเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ราชองค์ที่ ๖)

จากสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวทางด้านการจัดเตรียมกำลังคนของอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการควบคุมกำลังคน ซึ่งอยุธยาไม่สามารถควบคุมและนำมาใช้ประโยชน์ทางด้านการสงครามได้อย่างเต็มที่ กำลังคนกลับตกไปอยู่ในอำนาจของบรรดาเหล่าเจ้านาย ซึ่งนำไปใช้ในการต่อสู้เมื่อเกิดการขัดแย้งทางด้านการเมือง ส่วนในกรณีของหัวเมืองก็เช่นกัน กำลังคนในหัวเมืองตกอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าเมือง โดยรัฐไม่สามารถเข้าไปมีบทบาทควบคุมได้อย่างเต็มที่ และอีกปัญหาหนึ่ง ซึ่งเกิดจากสภาพการว่างเว้นสงครามมานานและการขัดแย้งทางการเมืองภายใน ทำให้ไพร่ชั้นเป็นกำลังสำคัญของกองทัพมิได้มีการฝึกใช้อาวุธยุทธโศปกรณ์ที่จะทำการรบ ตลอดจนการขาดการฝึกซ้อมทางยุทธวิธีต่าง ๆ ซึ่งมีผลทำให้เมื่อนำกำลังเหล่านั้นมาจัดอยู่ในรูปกองทัพสิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ กองทัพขาดประสิทธิภาพ ปัญหาการควบคุมกำลังคนและการย่อหย่อนในการเตรียมพลเป็นสาเหตุสำคัญของการเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งหลัง รัฐอยุธยาได้ตั้งปัญหาสำคัญทางด้านการควบคุมกำลังคนไว้ให้กับผู้นำไทยในช่วงสมัยต่อมา ปัญหาเหล่านั้น คือ ทำอย่างไรจึงจะควบคุมกำลังคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และจะพัฒนาการเตรียมกำลังคน (เตรียมพล) ให้พร้อมที่จะทำสงครามได้อย่างไร

ข. การเตรียมการทางด้านการข่าว

การข่าวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก ในตำราพิไชยสงครามได้เปรียบการหาข่าวเสมือน "หูตีก"^๑ การข่าวเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์เพราะการกำหนดสิ่งต่าง ๆ ในยุทธศาสตร์ที่จะทำสิ่งใด เมื่อใด สถานที่ใด และมีเป้าหมายใดขึ้นอยู่กับข้อมูลที่ได้จากการเตรียมการทางด้านการข่าว การข่าวจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการชี้ชะตาความปลอดภัยของราชอาณาจักร แม้หลักยุทธศาสตร์ในปัจจุบันก็ยังระบุความสำคัญของการข่าวไว้ว่า "การทราบกริยาอาการตลอดจนความมุ่งหมายของฝ่ายข้าศึกอยู่เสมอ ทำให้ได้เปรียบเป็นเหตุให้ฉวยโอกาสวางแผนและเตรียมการไว้ก่อน"^๒

^๑โปรดดูที่บทที่ ๑ ตำราพิไชยสงคราม, หน้า ๕๓.

^๒กรมยุทธการทหารบก, "ตำรายุทธศาสตร์," หนังสือคู่มือ (พระนคร : กองทัพบก, ๒๕๑๔), หน้า ๔๘.

การข่าวในสมัยอยุธยา นั้น จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่ผ่านมาพิจารณา ได้ว่าเป็นงานที่ให้ผล เป็นที่น่าพอใจเสมอมา ทั้งนี้จะเห็นว่าฝ่ายไทยมักจะทราบข่าวเกี่ยวกับ ข้าราชการกัณฑ์ด้วยกำลังเท่าใด ใช้เส้นทางไหน ผู้ใดเป็นแม่ทัพ เป็นต้น กล่าวได้ว่า ความสามารถในการหาข่าวของอยุธยาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ^๑

ตำราที่เป็นคู่มือในการทำสงคราม ได้แก่ ตำราตีไชยสงครามและคัมภีร์การ ปกครองได้แก่ คัมภีร์ราชনীติ^๒ รวมถึงกฎหมายตราสามดวง^๓ ได้กำหนดการหาข่าวสมัย อยุธยา เอาไว้อย่างน่าสนใจซึ่งจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทดังนี้คือ

๑. การหาข่าวยามปกติ

๒. การหาข่าวยามสงคราม

๑. การหาข่าวยามปกติ

การหาข่าวยามปกติเป็นการสร้างความพร้อมในการเตรียมตัวรับสงครามหรือ เปิดสงคราม สิ่งที่ต้องการทราบก็คือ การเคลื่อนไหวของข้าศึกในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะ ด้านการเมืองและการทหาร ข่าวที่ได้รับมาจะช่วยเสริมประสิทธิภาพการเตรียมกองทัพให้ ทันต่อเหตุการณ์และหากเป็นกรณีที่จะเปิดสงครามก็จะทำให้การวางแผนสงครามสะดวกยิ่งขึ้น เพราะสามารถล่วงรู้ถึงศักยภาพทางกำลังของข้าศึก การหาข่าวยามปกตินี้สามารถแบ่งออก ได้เป็น ๒ ประเภท คือ

^๑ หม่อมราชวงศ์ สุภวัจน์ เกษมศรี, ระบบการข่าวกรองของไทยสมัยอยุธยา (พิมพ์ดีด), หน้า ๔๔.

^๒ โปรดดู ราชনীติ พากษ์บาลีและพากษ์ไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ ๒๕๐๔), หน้า ๑๓ - ๑๔ (บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพพลโทพระยาศรีสรราชภักดี)

^๓ โปรดดู "พระอัยการอาญาหลวง," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๖๔ - ๗๐.

ก) การสืบความเคลื่อนไหวบริเวณชายแดน

หัวเมืองภายในพระราชอาณาเขตมีหน้าที่ที่จะต้องรายงานข่าวความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับข้าศึก หรือ กองทัพข้าศึกโดยตัวเจ้าเมืองจะต้องรายงานข่าวเข้ามาอาทิ การเตรียมการรุกรานของกองทัพข้าศึก หรือกรณีการเกิดกบฏ โดยเฉพาะหัวเมืองที่อยู่บริเวณชายพระราชอาณาเขต ยิ่งจำเป็นจะต้องคอยสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของข้าศึกลึกเข้าไปจากบริเวณชายแดนที่ติดกับหัวเมืองของตนมาก ๆ ข่าวที่หัวเมืองชายแดนรายงานเข้าสู่เมืองหลวงอยู่เสมอ ก็คือข่าวข้าศึกรุกล้ำเข้ามาโจมตีเมืองของตนเอง เพื่อที่จะผ่านไปสู่เมืองหลวง

แต่เดิมการหาข่าวบริเวณชายแดนของแต่ละหัวเมืองขึ้นอยู่กับสมุหนายก และ สมุหกลาโหม ตามสายงานการบังคับบัญชา ต่อมาเมื่อมีการแบ่งอำนาจระหว่างกันโดยสมุหนายกได้ควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือ สมุหกลาโหมควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ และเจ้าพระยาพระคลังควบคุมหัวเมืองชายทะเล หัวเมืองชายพระราชอาณาเขตทั้งฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ และชายทะเล จึงแยกสายการข่าวออกจากกันตามระบบที่เปลี่ยนแปลงใหม่

สายสมุหนายกนั้น เจ้าพนักงาน กรมการเมือง ตลอดจนเจ้าเมือง ต้องมีหน้าที่ระมัดระวังเกี่ยวกับความปลอดภัยของราชอาณาจักรในด้านการรุกรานของศัตรู สอดส่องดูแลผู้คนแปลกปลอมที่เข้ามาในราชอาณาจักร โดยเมื่อได้ข่าวจะต้องรายงานตามสายบังคับบัญชา หัวเมืองเล็กจะต้องแจ้งให้หัวเมืองใหญ่หรือเมืองพระยามหานครทราบ แล้วจึงส่งข่าวต่อมายังศาลาลูกขุน และนำส่งจนถึงสมุหนายก และกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ในที่สุด

สายสมุหพระกลาโหม ก็ทำหน้าที่เหมือนกับสายสมุหนายก แต่เป็นการหาข่าวทางหัวเมืองฝ่ายใต้ และส่งข่าวมายังสมุหกลาโหม

ส่วนสายกรมท่าจะมีลักษณะการหาข่าวแตกต่างไปจากทั้งสองสายที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ จะทำหน้าที่หาข่าวความเคลื่อนไหวถึงในบริเวณราชอาณาจักรของข้าศึก ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไปในภายหลัง

สำหรับหน่วยงานที่ทำหน้าที่ประจำหัวเมืองเพื่อสืบความเคลื่อนไหว บริเวณชายแดนนั้นมีอยู่ ๒ หน่วยงานด้วยกันคือ

๑) กรมตำรวจภูธรและกรมตำรวจบาล

สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานว่า แต่เดิมงานสืบความเคลื่อนไหว บริเวณชายแดนคงจะเป็นของกรมตำรวจภูธร และกรมตำรวจบาล โดยทรงอาศัยเจ้าชื่อกรม คือตำรวจ ในความหมายว่าเป็นพนักงานตรวจและจากชื่อปลัดกรมทั้งสอง ซึ่งมีสัมพัทธ์คล้องกันว่า ขุนเพชรอินทรา ขุนมหาวิชัย กับขุนพิชญแสน ขุนแผนสะท้านและพลายแก้วในเสภาขุนช้างขุนแผนนั้นได้เป็นขุนแผนสะท้าน (เท่ากับเป็นปลัดกรมตำรวจบาล) ปรากฏว่ามีหน้าที่ตรวจตราตะเวนค้ำทางเมืองกาญจนบุรี จึงทรงเห็นว่ากรมตำรวจทั้งสองมีหน้าที่เป็นพนักงานตรวจตะเวนค้ำทางปลายแดน^๑

๒) กองอาทมาต

กองอาทมาต คือ กองตรวจตะเวนชายแดนในเขตติดต่อระหว่างพม่า กับอาณาจักรอยุธยา เพื่อสอดส่องหาข่าวความเคลื่อนไหวของข้าศึก โดยปกติกองอาทมาต จะกระทำการอยู่ในเขตเมืองกาญจนบุรี และเหนือขึ้นไป ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่ากองหาข่าวกองนี้ ตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อใด แต่มีหลักฐานปรากฏว่ากองกำลังส่วนใหญ่จะเป็นพวกมอญซึ่ง เป็นไปได้ว่าเป็นพวกมอญที่อพยพหลบภัยพม่า เข้ามาพึ่งบารมีกษัตริย์อยุธยา^๒

กองอาทมาต เป็นกองกำลังที่มีความสามารถเฉพาะในด้านเส้นทางเดินทัพและสืบข่าวการเคลื่อนไหวของข้าศึก ข่าวกรองที่ได้จากกองอาทมาตเป็นข่าวกรองที่เชื่อถือได้

^๑ สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา, เทศาภิบาล (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๓), หน้า ๓๔ (บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอรรถกระวีสุนทร)

^๒ ไพรตจ สุภรณ์ โอเจริญ, "ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๔๔-๑๔๗.

เพราะทหารมอญที่ประจำกองมีความรู้ภาษาพม่าเป็นอย่างดี ประกอบกับมีคนเชื้อชาติเดียวกันอาศัยอยู่ในดินแดนพม่าคอยให้ความช่วยเหลือด้านการข่าวอีกด้วย

ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงในกองอาทมาตโดยขยายงานขึ้นเป็นสองกรม เรียกว่า กรมอาทมาตซ้าย และกรมอาทมาตขวา และโอนการตรวจตระเวนชายแดนจากกรมตำรวจภูธรและกรมตำรวจภูบาล มาเป็นหน้าที่ของกรมอาทมาตทั้งหมด^๑

ข) การสืบความเคลื่อนไหวภายในอาณาจักรข่าเงียง

หน่วยงานที่ใช้ประโยชน์สำหรับการสืบความเคลื่อนไหวภายในอาณาจักรข่าเงียงที่มีอยู่ ๒ หน่วยงาน คือ กองอาทมาต และ กรมท่า

๑) กองอาทมาต

ดังที่กล่าวมาแล้วกองอาทมาตมีความชำนาญในเส้นทางและรู้ภาษาพม่าเป็นอย่างดีหน่วยงานนี้จึงมีหน้าที่ตระเวนด้านทางต่อแดนนอก เนื่องจากนั้นยังทำหน้าที่เข้าไปสืบความเคลื่อนไหวภายในดินแดนพม่าด้วย ส่วนมากผู้ที่ได้รับหน้าที่เข้าไปสืบความเคลื่อนไหวในพม่ามักจะมีเพื่อนหรือญาติพี่น้องอยู่ในพม่า ซึ่งเป็นธรรมดาที่จะได้รับความช่วยเหลืออย่างดีทั้งด้านที่พักและเสบียงอาหาร ตลอดจนข่าวที่ต้องการ ตัวอย่างของการสืบความเคลื่อนไหวในดินแดนพม่าของอาทมาตนั้นเห็นได้จากสงครามรบพม่าที่เมืองไทรโยค พ.ศ. ๒๒๐๖ (สมัยสมเด็จพระนารายณ์) กองทัพอยุธยาสามารถทราบความเคลื่อนไหวของกองทัพพม่าภายในดินแดนของพม่าเองว่าจะเคลื่อนทัพไปทางใด ได้อย่างถูกต้องและรวดเร็ว^๒

^๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระประชวรและพระยาราชเสนา, เทศาภิบาล, หน้า ๓๔ - ๓๖.

^๒ โปรดดู สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระประชวร, "ไทรโยคพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕ (ภาคที่ ๖), หน้า ๒๗๒ - ๒๗๗.

๒) กรมท่า

กรมท่ามีหน้าที่ควบคุมการเข้าบริเวศหัวเมืองชายทะเลด้าน

ตะวันออก ซึ่งเป็นเมืองท่าที่มีชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อค้าขายหรือจอดพักเรือ สายงาน
 ข้าราชการเจ้าพระยาพระคลัง มีบทบาทมาก เพราะจะเป็นผู้ติดต่อกับชาวต่างชาติ จึงได้ข่าว
 เพิ่มเติมเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวภายในของอาณาจักรข้างเคียงจากชาวต่างชาติที่เดินทางเข้า
 มาติดต่อค้าขายหรือเผยแพร่ศาสนา สำหรับการเข้ามาติดต่อของชาวต่างชาติในสมัยอยุธยานั้น
 เสริมส่วนใหญ่อีกเพื่อการค้า แต่บางครั้งก็มีการเมืองเข้ามาแทรก เพื่อหวังครอบครองดินแดน
 ที่เป็นศูนย์กลาง ว่าเป็นเมืองขึ้นของตน ดังนั้นกรุงศรีอยุธยาจึงจำเป็นต้องทราบข่าวความเป็น
 ไปของรัฐต่าง ๆ ที่อยู่ข้างเคียง เพื่อที่จะใช้ในการกำหนดนโยบายต่อรัฐนั้นได้อย่างถูกต้อง
 ทางที่จะได้ข่าวคราวนั้นก็คือ การส่งทูตออกไปติดต่อกับต่างชาติ กรุงศรีอยุธยาได้เคยส่ง
 ทูตออกไปสังเกตการณ์โปรตุเกสถึงเมืองมะละกาว่ามีกำลังเพียงใด ทั้งนี้เพื่อจะได้กำหนด
 นโยบายความสัมพันธ์ได้ถูกต้อง

๒. การหาข่าวยามสงคราม^๒

การหาข่าวในยามสงครามเป็นการหาข่าวเพื่อดำเนินการ หรือปฏิบัติการให้
 เป็นฝ่ายได้เปรียบหรือเอาชัยในชั้นเด็ดขาด เมื่อเกิดสงครามการข่าวที่จัดขึ้นจะปรากฏใน
 หน่วยงานรูปแบบข่าวกรองการรบ เป็นส่วนใหญ่ หน่วยงานที่มีภารกิจเกี่ยวข้องในการข่าวของ
 กรุงศรีอยุธยามีดังนี้

ก) กองตระเวน

กองตระเวนมีหน้าที่สำคัญสองประการด้วยกันคือ การลาดตระเวนสำรวจ
 ภูมิประเทศและลาดตระเวนหาข่าวศึก หน่วยงานนี้พยายามที่จะหลีกเลี่ยงการปะทะกับข้าศึก

^๑ สมชัย อนุมานราชธน, การทูตของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร :
 โรงพิมพ์ไทยเชมม, ๒๔๙๓), หน้า ๖.

^๒ โปรตดูรายละเอียดยของการหาข่าวยามสงครามใน อนันต์ วิริยะพิณีจ, "การ
 ศึกษาวิเคราะห์ การทำสงครามระหว่างไทยรบพม่า พ.ศ. ๒๐๔๑ - ๒๓๑๐", หน้า ๔๐ - ๔๕.

เพราะว่าการปะทะจะทำให้การหาข่าวและการส่งข่าวไม่สะดวก นอกจากจะจวนตัวจึงจะยอมปะทะด้วย ในหน่วยงานของกองตระเวนนั้น ปกติหัวหน้ามักจะเป็นผู้ควบคุมกองตระเวนยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทดังนี้

๑) กองเสือป่า มีหน้าที่ภารกิจในการลาดตระเวนหาข่าวควบคุมไปกับการปฏิบัติการรบแบบกองโจร (ตีฉาบฉวย) ดังปรากฏหลักฐานเมื่อคราวสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีกรุงกัมพูชา ดังนี้

"จึงแต่งกองตระเวนเป็นเสือป่า ผัดเปลี่ยนกันออกไปลาดคอยข่าวศึกทั้งหลายให้จุดเผาข้าวต้นในท้องนาเสีย"^๑

๒) กองแมวเขา มีหน้าที่ภารกิจในการหาข่าวโดยการ ค่อมมองข้าศึก หากมีโอกาสก็จะจับตัวมาซักถามข่าว

ข) กองร้อยคอยเหตุ

หน่วยงานนี้มีหน้าที่ประจำอยู่ ณ สถานที่ใดสถานที่หนึ่ง เพื่อสืบข่าว ทำหน้าที่รายงานข่าวด่วนเฉพาะหน้า โดยการขี่ม้าเร็ว

ค) กองสืบข่าว

หน่วยงานนี้ทำหน้าที่สืบข่าวโดยการออกปฏิบัติการถึงค่าย เขตแดนข้าศึกมากกว่าหน่วยลาดตระเวนต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว คอยทำหน้าที่สืบข่าวข้าศึกว่าตั้งอยู่ที่ใด กำลังเท่าใด ปกติกองสืบข่าวนี้เป็นหน่วยงานที่จัดให้ออกปฏิบัติการพิเศษโดยเอกเทศ เป็นหน่วยอิสระมอบอำนาจให้ผู้บังคับบัญชาดำเนินการทางยุทธวิธีได้เป็น เสรีพอสมควร

ง) กองสอดแนม

เป็นหน่วยปฏิบัติการข่าวลับชั้นสูง หาข่าวเกี่ยวกับความเป็นไปในแผ่นดินของข้าศึก หรือกองทัพข้าศึกโดยการใช้อจารบุรุษ หรือสายลับปลอมแปลงเข้าไปดำเนินการหาข่าวลึกเข้าไปในดินแดนของข้าศึก หรือแทรกซึมเข้าไปสู่กองทัพข้าศึก

^๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, หน้า ๓๐๒.

๓. ความบกพร่องทางการข่าวสมัยอยุธยาตอนปลาย

ดังที่กล่าวมาแล้ว การข่าวเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะสร้างความพร้อมในการเตรียมตัวรับศึกหรือเปิดสงคราม ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์กองทัพอยุธยาสามารถเดินทัพออกไปรับข้าศึกถึงชายพระราชอาณาเขตและขณะสงครามคราจบกับพม่าที่ไทรโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๖ อันเป็นผลมาจากการข่าวของไทยมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นข่าวที่ได้รับมาจากสายข่าวหัวเมืองหรือข่าวจากกองมอญ

เมื่อราชวงศ์บ้านพลูหลวงก้าวขึ้นสู่อำนาจ การข่าวของอยุธยาก็ลดประสิทธิภาพลง ทั้งนี้เห็นได้จาก ความคลาดเคลื่อน ความล่าช้าและความปั่นป่วนทางการข่าวในสมัยปลายอยุธยาเป็นเหตุให้ กองทัพอยุธยาที่ขาดประสิทธิภาพอยู่แล้ว ก็ยังคงอยู่ในสภาวะย่ำแย่กว่าเดิมอีก

ในกรณีของความคลาดเคลื่อนนั้น มีตัวอย่างให้เห็นได้ชัดจากกรณีของการทำสงครามกับพม่าในคราวที่พระเจ้าอลองพญายกทัพมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๒ ฝ่ายอยุธยา นั้นเมื่อทราบข่าวว่าพม่าเตรียมกองทัพจะมาโจมตีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ "จึงมีพระโองการตรัสให้คนเร็วม้าใช้เร่งรีบไปสืบข่าวดูว่าพม่ายกทัพมาทางมะริดทางหนึ่ง ข้างทางท่ากระดานนั้นทางหนึ่ง ทางเชียงใหม่หนึ่งทางหนึ่ง"^๑ พระองค์จึงเกณฑ์ทัพแปรทัพออกไปคุมไว้ทางเชียงใหม่ทางหนึ่ง และเกณฑ์อีกสิบทัพเอาไปจุกไว้ทางท่ากระดาน แต่พม่ามิได้มาทางเชียงใหม่ และทางท่ากระดาน กลับมาทางทวาย พระเจ้าเอกทัศนี้ ต้องเกณฑ์ทัพใหม่ถึงสิบสี่ทัพออกไปรับพม่าและส่งทัพหนุนไปอีกสิบทัพ แต่ก็เสียทีแก่พม่าจนพม่าเข้ามาล้อมถึงกรุงศรีอยุธยา

การข่าวที่ผิดพลาดในครั้งนี้นำให้ฝ่ายอยุธยาต้องเสียกำลังวีพลส่วนหนึ่งไปกับการป้องกันทางเชียงใหม่ถึงแปดทัพและทางท่ากระดานอีกถึง ๑๐ ทัพ เป็นการกระจาย

^๑"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ๔ : ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๑๔) : ๓๔.

กำลังที่เสียเปรียบต่อข้าศึก จนกระทั่งประวัติศาสตร์ของพม่าระบุเอาไว้ว่า "ไม่มีการต่อต้านที่เข้มแข็งแต่ประการใด เพราะกองทัพไทยไปเตรียมรวมกันอยู่ในภาคเหนือ และภาคตะวันตกของอยุธยา"^๑

สำหรับอีกกรณีหนึ่งของความบกพร่องทางด้านการข่าวในสมัยอยุธยาตอนปลาย ก็คือ ความล่าช้าทางด้านการข่าว เมื่อครั้งพม่าเข้ามาตีไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ กำลังคนได้ถูกเกณฑ์เข้ามารวมในเมืองหลวงเพื่อที่จะต่อสู้พม่า แต่หลังจากที่พม่าถอนกำลังกลับไปแล้ว ฝ่ายอยุธยาได้ปล่อยกำลังพลกลับบ้านเมืองทิ้งสิ้น ต่อมาอีกสองเดือนพม่าก็ยกทัพเข้ามาอีกในคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง ปี พ.ศ. ๒๓๐๘ กรุงศรีอยุธยาต้องเรียกเกณฑ์กำลังคนเข้ามารักษาพระนครอีกครั้งหนึ่งอย่างเร่งด่วน ทำให้เกิดการสับสนสำหรับผู้คนที่ถูกเรียกเกณฑ์ ทั้งกำลังคนที่อยู่ในกรุงและหัวเมือง จึงไม่พร้อมพอที่จะต่อสู้กับข้าศึกได้ สาเหตุอันนี้มาจากความล่าช้าทางด้านการข่าวเป็นสำคัญ เพราะทางฝ่ายอยุธยาไม่สามารถสืบทราบความเคลื่อนไหวภายในราชอาณาจักรพม่าในการคิดที่จะเข้ามาโจมตีไทยอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ทางฝ่ายอยุธยาปลดปล่อยกำลังพลกลับบ้านเมืองของตน กว่ากองทัพอยุธยาจะตั้งหลักได้ก็สูญเสียหัวเมืองไปหลายเมือง เช่น เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เป็นต้น

จากข้อบกพร่องทางด้านการข่าวของสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นสาเหตุผิดพลาดทางยุทธศาสตร์ปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาแตกในครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ข้อผิดพลาดทางด้านการข่าวที่มีส่วนสัมพันธ์กับการควบคุมกำลังคนที่เป็นปัญหาของอยุธยา ดังที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะการปล่อยปลະละเลยทางด้านการข่าวของบรรดาเจ้าเมืองในหัวเมืองที่มีอาณาเขตติดต่อกับพม่าที่มีได้สนใจที่จะติดตามหาข่าวความเคลื่อนไหวในดินแดนของพม่า การปล่อยปลະละเลยในการตระเวนค่าน ทำให้ได้ข่าวคลาดเคลื่อนและล่าช้า ระบบราชการที่จะใช้คุมหัวเมืองเหล่านั้นไม่เข้มงวดพอที่จะควบคุมเครื่องมือ

^๑หม่อง ทิน อ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า แปลโดยเพ็ชรี สุมิตร (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพิช, ๒๕๑๔), หน้า ๑๐๗.

ในการหาข่าวให้ดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพเพียงพอได้ พวกกองมอญที่เป็นส่วนหนึ่งของหน่วยงานทางการข่าวก็ถูกปล่อยปละละเลย และในบางครั้งก็เกิดการกระด้างกระเดื่องต่ออำนาจรัฐ ดังเช่นกรณีของกบฏมอญที่เมืองนครนายก เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๓๐๓ ปัญหาต่าง ๆ ทางด้านการข่าวที่อูยยาตั้งเอาไว้นี้ เป็นปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการที่ผู้นำในช่วงธนบุรีและรัตนโกสินทร์จะต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน

ค. ยุทธศาสตร์การวางแผนทางยุทธการ

ยุทธศาสตร์การวางแผนทางยุทธการ หมายถึง การสร้างปัจจัยต่าง ๆ ให้พร้อม เพื่อที่จะสนับสนุนการวางแผนการในการที่จะต่อสู้ข้าศึก ตลอดจนการที่จะต้องปฏิบัติให้ได้ตามแผนที่กำหนดวางไว้นั้น เพื่อที่จะให้เห็นถึงยุทธศาสตร์ทางด้านนี้ตามลำดับขั้น ผู้เขียนจะแยกโครงสร้างทางด้านต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อการวางแผนในการต่อสู้ข้าศึกโดยจะชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงตลอดมาของสิ่งเหล่านั้น และส่วนสุดท้ายจะชี้ให้เห็นถึงจุดเสื่อมของยุทธศาสตร์ทางด้านนี้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตลอดจนการที่ปฏิบัติตามแผนการที่วางไว้ไม่ได้ จนเป็นสาเหตุทำให้เสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งหลัง

ยุทธศาสตร์การวางแผนทางยุทธการของสมัยอยุธยา มีดังต่อไปนี้คือ

๑. การปรับปรุงระเบียบ วิธีการและหลักการในการทำสงครามให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพ

ตลอดระยะเวลาของสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง การทหารของไทยได้ถูกแก้ไขและปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพอยู่ตลอดเวลา ปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้กองทัพอยุธยามีประสิทธิภาพมีดังต่อไปนี้คือ

ก) การแต่งตั้งข้าราชการทหาร

การแต่งตั้งข้าราชการทหารในที่นี้หมายถึงการ "แรกทำ" ตำราพิไชยสงคราม ในปี พ.ศ. ๒๐๖๑ เพื่อมุ่งหวังให้แม่ทัพได้มีกฎระเบียบที่จะปฏิบัติร่วมกันในการจัดและสร้างประสิทธิภาพให้กับกองทัพ* สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร

* ดูเพิ่มเติมที่ บทที่ ๑ ประวัติตำราพิไชยสงคราม, หน้า ๑๔.

ได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า ภายหลังแรกทำตำราศิขยสงครามครั้งนั้นแล้ว ได้มีการปรับปรุง ตำราศิขยสงครามขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระนเรศวร^๑

ข) การฝึกทหารให้มีประสิทธิภาพ

การวางแผนทางยุทธการจะประสบผลสำเร็จก็ต่อเมื่อทหารในกองทัพ มีประสิทธิภาพและสามารถปฏิบัติตามแผนการที่วางไว้ได้ ถ้าหากทหารขาดการฝึกฝน ประสิทธิภาพของกองทัพก็ไม่มี แผนการที่วางเป้าหมายเอาไว้ก็ไม่สามารถที่จะบรรลุ ถึงความสำเร็จได้ กองทัพของอยุธยาในสมัยต้นและสมัยกลางจึงได้มีการฝึกปรืออยู่ ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการฝึกฝนให้เกิดความชัดเจนในหน่วยงานในตำแหน่งหน้าที่ ตลอดไปจนถึงความชัดเจนในการใช้อาวุธ เฉพาะประเภทตามความถนัด หลักฐานใน "ลิลิตยวนพ่าย" ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นได้บรรยายถึงความชำนาญเฉพาะของทหารอยุธยาในหมวดหมู่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกองช้าง กองม้าหรือ กองเรือ นอกจากนี้การแบ่งทหารเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะอาวุธที่ใช้ เช่น

พวกพลช้างม้าคอบ	คอยแหน ห่านนา
หัวหมื่นนครครอง	รอรังง
เสโลหคาบ เชนแพน	ชรินไชว
รางก่อเพลิงหน้าตั้ง	หน่นหนา
นानาพลไพร่ห้อม	แหนทวาร หอแ
หินหอกสรรพพาฝา	เสื่อนล้อม
ฝูงหาญแข่งชนหาญ	หาเพื่อน ตาแ
พาพระยทุกด้านพร้อม	ไพร่นายา ^๒

^๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคพระยาพิษ, "คำนำ," ตำราพิชัยสงครามคำกลอน (พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๓), หน้า ก-ค.

^๒ "ลิลิตยวนพ่าย," ลิลิตยวนพ่ายกับลิลิตเพชรมงกุฎ (พระนคร : โรงพิมพ์ พระจันทร์, ๒๕๐๔), หน้า ๓๖ (บรรณาการในงานสถาปนากิจศพนางราชวราวุธ (ยานี ชิตานนท์) วัดเทพศิรินทร์ ๒ ตุลาคม ๒๕๐๔)

หลักฐานนี้ยังยืนยันถึงการฝึกหัดทหารให้มีประสิทธิภาพและเกิดความชำนาญ
เฉพาะ

การฝึกทหารนั้น ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เกิดความทันสมัย เมื่อเทคโนโลยีในการทำสงครามพัฒนาขึ้นภายหลังจากที่พวกตะวันตกขยายตัวเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น มีหลักฐานปรากฏว่า บอญูยามีทหารฝรั่งเศสเข้ามาประจำอยู่ที่ป้อมบางกอก และส่งกำลังบางส่วนออกไปประจำอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เมืองมะริด และเมืองลพบุรี เพื่อสร้างป้อมต่าง ๆ ให้ทันสมัย ทั้งยังได้ส่งช่างขึ้นไปสร้างพระราชวังพร้อมด้วยป้อมปราการขึ้นในเมืองลพบุรีด้วย ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๔๔-๒๒๓๑) ก็ได้มีการฝึกหัดทหารแบบยุโรปขึ้น

ทหารต่างชาติที่เข้ามาประจำการเหล่านี้ เช่น เซอวาสิเออร์ เดอร์ ฟอรั้ง (Chevalier de Forbin) ผู้บังคับบัญชาป้อมบางกอก ได้ฝึกหัดและจัดกองทหารไทยตามแบบฝรั่งเศสถวายสมเด็จพระนารายณ์ ฟอรั้งได้บันทึกเกี่ยวกับการจัดและฝึกทหารไทยเอาไว้ว่า "คนไทยเป็นคนอ่านสอนง่าย เพราะฉะนั้น จะสั่งสอนให้ทำอะไรก็ได้ตามความต้องการ นายทหารเหล่านี้ได้รับการฝึกหัดและมีวินัยดีไม่ผิดทหารทั้งปวง"^๑

๒. การปรับปรุงยุทธศาสตร์การตั้งรับ

ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๔๑-๒๑๑๑) หลังจากสงครามคราวเสียพระศรีสุริโยทัย พ.ศ. ๒๐๔๑ ซึ่งทรงใช้พระนครศรีอยุธยาในการรับศึกแล้ว ความตั้งใจของอยุธยาที่จะวางแผนยุทธศาสตร์การตั้งรับทัพม่าได้ถูกกำหนดขึ้นอย่างเป็นทางการแน่นอนว่าจะใช้ตัวเมืองพระนครศรีอยุธยาในการตั้งรับทัพม่าในคราวศึกครั้งต่อ ๆ ไป จึงได้มีการคิดปรับปรุงก่อสร้างป้อมปราการและขยายคูคลองของพระนครศรีอยุธยา^๒

^๑พิมาน แจ่มจรัส, "จดหมายเหตุฟอรั้ง," ชุมนุมจดหมายเหตุฝรั่งในเมืองไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๑๐), หน้า ๖๔๗.

^๒ดูเพิ่มเติม บทเดียวกันนี้, หน้า ๑๔๑.

ทำให้พระมหากษัตริย์และกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาทรงมีพระทัยในกำแพง ป้อมและคูพระนคร จึงทรงยึดแผนการยุทธศาสตร์ในการตั้งรับข้าศึกโดยการเอากรุงศรีอยุธยาเป็นที่มั่นสำคัญ ซึ่งตรงกับการใช้กลยุทธ์ก๊กอินทรีสามในตำราพิชัยสงคราม^๑ ปล่อยให้ข้าศึกยกเข้ามาล้อมรอบพระนครแล้วคอยถ่วงเวลาไว้จนกว่าจะถึงฤดูน้ำหลากลงมาไล่ข้าศึกออกไปจากพระราชอาณาเขต

แต่แล้วแผนยุทธศาสตร์การตั้งรับพม่าโดยใช้เมืองหลวงเป็นที่มั่นก็ต้องประสบความล้มเหลวลงในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๑๑๒ เพราะว่าพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองกษัตริย์พม่า สามารถแก้ปัญหาคาการขาดแคลนเสบียงได้สำเร็จ ประกอบกับการสร้างความแตกแยกภายในกลุ่มคนไทยด้วยกัน กรุงศรีอยุธยาจึงถูกตีแตกในครั้งแรก สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นข้อบกพร่องของแผนยุทธศาสตร์การตั้งรับดังกล่าว พระองค์จึงเริ่มที่จะใช้แผนยุทธศาสตร์การตั้งรับนอกพระนคร ดังปรากฏหลักฐานใน พ.ศ. ๒๑๒๓ ว่า พระองค์ทรงใช้กองกำลังออกไปยับยั้งข้าศึกตั้งแต่ชายพระราชอาณาเขต โดยทรงส่งพระชัยบุรีกับพระศรีธมมอรรถน์ ยกกองกำลังทหารม้าออกไปยับยั้งกองกำลังทัพพม่า ซึ่งพระทศราชาเป็นแม่ทัพยกเข้ามาที่บริเวณปากช่อง ดงพระยากลาง^๒

สมเด็จพระนเรศวรยังทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ใช้ยุทธศาสตร์การเดินทหารเส้นใน การเดินทหารเส้นใน หมายถึงการเดินทัพออกไปรับข้าศึกที่มาจากหลายทิศทาง (การเดินทัพเข้ามาจากหลายทิศทาง เช่นนี้เรียกว่า การเดินทหารเส้นนอก) โดยจัดกองทัพออกไปรับหลายทิศทางเช่นกัน แต่เลือกส่งกำลังส่วนใหญ่โจมตีกองทัพข้าศึกที่จะทำความเสียหายให้มากที่สุดเพียงจุดเดียวก่อน ส่วนกองทัพข้าศึกที่เหลือก็ใช้กำลังส่วนน้อยออกไปยับยั้งทุกจุดมิให้ข้าศึกรวมกำลังกันได้เช่นกัน จนสามารถผลักดันข้าศึกออกไปจากดินแดน

^๑ ดูเพิ่มเติมที่บทที่ ๑ ส่วนยุทธวิธีในตำราพิชัยสงคราม, หน้า ๗๔.

^๒ รอง ศยามานนท์ พลโทคำเนียร เลชะกุลและวิลาสวงศ์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา, (พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๖), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

ได้สำเร็จ ตัวอย่างนี้พระองค์ทรงใช้ที่กองทัพพระยาพะสิมและกองทัพพระเจ้าเชียงใหม่
ที่จะจุดไม่ให้นำมารวมกันได้ ซึ่งเป็นการดำเนินแผนยุทธศาสตร์การเดินทหารเส้นใน
เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๗^๑

การตั้งรับนอกเขตพระนครนี้อำนวยประโยชน์ต่อการรบมากกว่าใช้เมืองหลวง
ในการตั้งรับ โดยที่ฝ่ายรับนั้นสามารถที่จะดำเนินการรบโดยอาศัยประโยชน์จากข้อได้
เปรียบต่าง ๆ เช่นความชำนาญในภูมิประเทศ ตลอดจนการที่สามารถเป็นฝ่ายรุกโดย
ที่มีต้องตกเป็นฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว การรบในลักษณะรุกนี้สามารถใช้กลศึกในตำรา
พิชัยสงครามได้หลายกลศึก อาทิกลศึกลักษณะซ่อนเงื่อน กลศึกฟ้างำดิน เป็นต้น

ในการดำเนินแผนการตั้งรับข้าศึกห่างจากเมืองหลวงนี้ สมเด็จพระนเรศวร
ทรงแบ่งพื้นที่การรบออกเป็นเขตหน้าและเขตหลังขึ้นเป็นครั้งแรก^๒ เขตหน้าหมายถึง
พื้นที่ที่หน่วยทหารปฏิบัติการรบปะทะกับข้าศึก ส่วนเขตหลังหมายถึงพื้นที่ที่คอยส่งกำลัง
สนับสนุนทหารที่อยู่ในเขตหน้า ในการสงครามกับพม่า^๓นั้น สมเด็จพระนเรศวรมักจะทรง
ไปตั้งรับข้าศึกศัตรูภายนอกพระนคร ยุทธวิธีในการทำสงครามในการตั้งรับนั้น พระองค์
จะทรงจัดทัพออกไปสกัดทัพพม่าก่อนที่ข้าศึกจะถึงพระนครอันเป็นการปฏิบัติงานในพื้นที่
เขตหน้า ส่วนเขตหลังหรือในเมืองหลวงก็ทรงจัดเตรียมการป้องกันอย่างเต็มที่ จัดปืนใหญ่
ไว้ตามบนกำแพงและให้จัดให้มีกำลังทางเรือคอยลาดตระเวนอีกด้วย ทางเขตหลังนี้
พร้อมที่จะส่งกำลังและเสบียงอาหารสนับสนุนเขตหน้าตลอดเวลา

ถึงอย่างไรก็ตามในการดำเนินแผนยุทธศาสตร์การตั้งรับข้าศึกนอกเขตพระนคร
ดังที่กล่าวมาแล้วนี้จะละทิ้งการข่าว การควบคุมกำลังคนและการเตรียมพลเสียมิได้
จะต้องจัดให้มีประสิทธิภาพที่สุด การที่ได้รับชัยชนะในสมัยของสมเด็จพระนเรศวร

^๑โปรดดูสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร
เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖), หน้า ๑๑๔-๑๒๕.

^๒พลเอกพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลองกฎ "กองทัพไทยสมัยโบราณ,"
(๒๔๔๔), หน้า ๒๑-๒๒ อ้างในพลโทคำเนิร เลชะกุล, ประวัติการเตรียมพลในกองทัพบก
ไทย, หน้า ๒๖.

เป็นการแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพของกองทัพอยุธยาในด้านต่าง ๆ นั้นเอง ซึ่งทำให้แผนการทางยุทธศาสตร์ที่ตั้งรับพม่านั้นประสบผลสำเร็จอย่างงดงาม และในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงใช้แผนการนี้สู้ศึกกับพม่า คราวสงครามรบพม่าที่เมืองไทรโยค พ.ศ. ๒๒๐๖ ด้วย

๓. ข้อบกพร่องในทางยุทธศาสตร์การวางแผนทางยุทธการของสมัยอยุธยาตอนปลาย

ในสมัยอยุธยาตอนปลายหลังจากรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กรุงศรีอยุธยา ก็ยังคงมีศึกติดพันกับพม่าอีกสามครั้งโดยทำสงครามด้วยกัน ๒ ช่วง คือช่วง พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๐๓ (สมัยอลองพญา) และช่วง พ.ศ. ๒๓๐๗-๒๓๑๐ (สมัยมังระ) ผลปรากฏว่าการวางแผนในการสู้รบกับพม่าในสองช่วงดังกล่าว ฝ่ายไทยปราชัยเกือบทุกครั้ง ยุทธศาสตร์การวางแผนการตั้งรับพม่าที่นอกพระนครไม่เป็นผลสำเร็จ จึงต้องหันกลับมาใช้ยุทธศาสตร์การวางแผนการตั้งรับพม่าในพระนคร ในปี พ.ศ. ๒๓๐๘-๒๓๑๐ แต่ก็ประสบความล้มเหลวอีก จนทำให้กรุงศรีอยุธยาแตกในครั้งที่สอง เป็นที่น่าพิจารณาว่าทำไมอยุธยาจึงไม่สามารถปฏิบัติตามแผนการที่วางเอาไว้ในการตั้งรับข้าศึกได้

ความพ่ายแพ้ของฝ่ายอยุธยาเกือบตลอดเวลาเท่าที่ผ่านมา เป็นเพราะฝ่ายอยุธยาขาดการเตรียมการทางด้านกำลังคน การควบคุมกำลังพลบกพร่อง การเตรียมพลถูกละเลย ทหารขาดการฝึกฝน ในสงครามช่วงแรก (พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๐๓) การขาดการเตรียมพร้อมเป็นเพราะอยุธยาว่างศึกมานานนับตั้งแต่ทำสงครามกับเขมรสมัยพระเจ้าท้ายสระ ใน พ.ศ. ๒๒๔๖^๑ แล้ว อยุธยาก็ไม่เคยทำสงครามกับราชอาณาจักรข้างเคียงอีกเลยเป็นเวลาถึง ๔๔ ปี จะมีก็แค่สงครามกลางเมือง การกบฏ ซึ่งส่งผลเสียต่อความเข้มแข็งทางการทหารมากกว่าจะทำให้เกิดความเข้มแข็ง เมื่อสงครามในช่วงแรกผ่านไป ก็มิได้มีการแก้ไขข้อบกพร่องแต่ประการใด ความล้มเหลวทางด้าน

^๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๑๙๙.

การข่าวที่ตามมา ยิ่งทำให้การทหารของอยุธยาอ่อนลงอย่างมาก ตลอดช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายไม่ได้ปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่จะทำให้กองทัพพัฒนาขึ้นเลย

ถึงแม้หลังจากที่อยุธยาเสร็จการศึกษาในช่วงแรก (พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๐๓) อยุธยาเองก็มีความรู้สึกที่ตัวเองได้ประมาทมาแต่ก่อน จึงได้ลงมือซ่อมแซมป้อมปราการและสำรวจตรวจตราหาเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์เพิ่มเติมสำหรับรักษาพระนคร ตามแผนการยุทธศาสตร์การตั้งรับภายในพระนคร แต่ความพยายามต่าง ๆ ก็ต้องประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง เพราะสาเหตุทางการเมืองภายในพระราชอาณาจักร พระเจ้าเอกทัศพยายามที่จะขึ้นมามีอำนาจตั้งเท่า จนกระทั่งพระเจ้าอุทุมพรผู้บัญชาการรบในช่วงนั้นต้องทรงออกผนวชอีกครั้งหนึ่ง การฝึดยุทธยาในช่วงวิกฤตการณ์นี้ได้โดยไม่ได้รับผลกระทบมาจากพม่าก็เพราะว่าทางพม่าเองต้องประสบกับปัญหาการเมืองภายในภายหลังจากพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์เช่นกัน

หลังจากที่พระเจ้าเอกทัศได้ทรงขึ้นครองราชย์อีกครั้งหนึ่ง ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ได้ทรงพยายามที่จะคิดปรับปรุงการทหารทางด้านต่าง ๆ เพื่อเตรียมการรับศึกพม่าให้เข้มแข็งกว่าเดิม จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๓๐๘ พม่าได้ยกกองทัพเข้ามารุกรานอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง ความพ่ายแพ้ของอยุธยามีตลอดมาในช่วงการรบระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๐๘-๒๓๑๐ ซึ่งมีผลให้ต้องเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลังในปี พ.ศ. ๒๓๑๐

จากสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าการดำเนินแผนยุทธศาสตร์ การตั้งรับพม่าในสมัยแรกโดยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ฝ่ายอยุธยาได้ใช้ตัวพระนครในการรับศึก ซึ่งมีการจัดเตรียมสิ่งก่อสร้างเพื่อความแข็งแรงของพระนครมากมาย^๑ แต่เมื่อภายหลังจากที่เสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งแรกแล้ว สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงดำเนินแผนการยุทธศาสตร์การตั้งรับนอกเขตพระนครผสมผสานกับการเตรียมพร้อมในเมืองหลวงควบคู่กันไปด้วย

^๑ โปรดดูบทเดียวกันนี้, หน้า ๑๔๑.

การที่พระองค์สามารถกระทำเช่นนั้นได้ ก็เพราะความพร้อมทางยุทธศาสตร์ในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านกำลังคนและการข่าว เป็นต้น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงดำเนินแผนการทางยุทธศาสตร์เช่นเดียวกับสมัยสมเด็จพระนเรศวร แต่เมื่อถึงสมัยอยุธยาตอนปลายแม้จะมีความพยายามที่จะดำเนินแผนยุทธศาสตร์การตั้งรับพม่าแบบนอก เขตพระนคร แต่จากการบกพร่องทางด้านยุทธศาสตร์หลาย ๆ ด้าน ทำให้การดำเนินแผนยุทธศาสตร์การตั้งรับดังกล่าวล้มเหลว กองทัพที่ส่งออกไปถูกพม่าตีแตกถอยร่นกลับมารวมตัวกันอยู่ในเขตพระนคร ทำให้พม่าตามมาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ได้ ฝ่ายอยุธยาจึงเป็นฝ่ายเสียเปรียบจนกระทั่งต้องเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐

ลักษณะหนึ่งที่เราเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การตั้งรับของอยุธยา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ว่าอยุธยาจะมีตำราพิชัยสงครามเป็นแม่แบบในการกำหนดกรอบของการรบ แต่ในทางปฏิบัติแล้วการที่จะทำการรบให้เป็นผลสำเร็จนั้น มิได้ขึ้นกับตำราพิชัยสงครามที่กำหนดกรอบเอาไว้แต่เพียงประการเดียว แต่จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญอื่น ๆ อีก เช่นความสามารถของผู้บัญชา ศึกษภาพของกองทัพศัตรู เป็นอาทิ ลักษณะของยุทธศาสตร์การตั้งรับของอยุธยาจึงต้องปรับเปลี่ยนไปตามองค์ประกอบเหล่านี้ด้วย

ง. การเตรียมการทางด้านยุทธปัจจัย

ยุทธปัจจัยหมายถึงสิ่งของ วัสดุ อุปกรณ์หรือสิ่งต่าง ๆ ที่ใช้ในการรบ หรือสนับสนุนการรบ ในสมัยอยุธยานั้น ยุทธปัจจัยสามารถแบ่งออกเป็นสองประเภทที่สำคัญ คือ อาวุธและเสบียงอาหาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้คือ

๑. การเตรียมการทางด้านอาวุธ

อาวุธหมายถึง อุปกรณ์ที่สามารถนำมาทำลายชีวิตหรือสถานที่ได้ ซึ่งมีมนุษย์เป็นผู้ควบคุมในการใช้ จุดประสงค์ในการใช้ก็คือเพื่อทำลายฝ่ายตรงข้าม

ประเภทของอาวุธสามารถแยกออกได้เป็นสองประเภทคือ

ก) อาวุธพื้นเมือง

อาวุธพื้นเมืองส่วนใหญ่เป็นอาวุธประเภทที่ใช้ต่อสู้ระยะประชิด ซึ่งพวกไพร่สามารถจัดหา หรือมีไว้ในครอบครองได้ อาทิ ดาบ ดั้ง หอก ทวน ฯลฯ เป็นอาวุธที่ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูงในการจัดสร้าง หรือใช้ก็ฝึกได้โดยอาศัยชาวพื้นเมืองด้วยกัน และเมื่อเกิดสงครามขึ้นแล้ว อาวุธพวกนี้พลเมืองเป็นผู้จัดหาสำหรับตนเองเพื่อประจำในกองทัพ

ข) อาวุธจากตะวันตก

อาวุธที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งเป็นอาวุธที่ได้แบบอย่างมาจากตะวันตก รัฐมีไว้ในครอบครองโดยผูกขาดซื้อ หรือทำเลียนแบบขึ้นมาใช้ อาวุธพวกนี้เป็นอาวุธทำการระยะไกลต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูงในการจัดสร้าง มีคุณภาพมากกว่าอาวุธพวกแรก ทั้งระยะทำการและอำนาจในการทำลายล้าง ด้วยเหตุนี้รัฐจึงห้ามมิให้พลเมืองมีไว้ในครอบครอง เมื่อพ่อค้าต่างชาตินำมาขายรัฐจะบังคับซื้อโดยไม่ให้ตกไปถึงมือของพลเมือง การฝึกหัดวิธีใช้ก็ต้องอาศัยผู้ที่มีความชำนาญ โดยเฉพาะชาวต่างชาติ รัฐจะเป็นผู้จัดเตรียมแจกจ่ายในกองทัพเมื่อยามเกิดสงคราม อาวุธชนิดนี้คือ ปืน ซึ่งมีทั้งประเภท ปืนใหญ่ ปืนคาบชูด ปืนคาบศิลา เป็นต้น

อาวุธปืนเป็นอาวุธที่จะต้องใช้ผู้ชำนาญการพิเศษในการควบคุมอาวุธเหล่านั้น ความสำคัญจึงอยู่ที่กำลังคนที่จะใช้อาวุธปืนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะปืนใหญ่จำเป็นจะต้องมีการฝึกหัดการยิงเป็นหมู่คณะ จึงสำคัญกว่าอาวุธปืนธรรมดาซึ่งใช้เฉพาะบุคคล

มีหลักฐานปรากฏว่ามีปืนใหญ่จมอยู่ที่ทะเลในเรือสำเภาก่อนที่จมอยู่ในอ่าวไกล ๆ สัตหีบสองกระบอก กระบอกหนึ่งประดับลวดลายเป็นหัวมังกร ได้มีการสันนิษฐานจากลวดลายของหัวมังกรว่าเป็นกระบอกนี้น่าจะสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น แต่กำหนดปีของการสร้างให้แน่นอนยังไม่ได้^๑

^๑โปรดดูศาสตราจารย์นายแพทย์สำราญ รัชสพาท, "ปืนใหญ่ใต้ทะเลที่อ่าวสัตหีบ," วารสารศิลปากร ๒๒ : ๓ (กันยายน ๒๕๒๑) : ๒๐-๓๐.

สมัยอยุธยาตอนต้นนั้น อยุธยาได้ส่งสินค้าสองชนิดที่สำคัญออกไปยังเอเชีย-ตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทร อันได้แก่ปืนใหญ่และเครื่องถ้วยสังคโลก

ใน พ.ศ. ๒๐๔๔ เมื่อโปรตุเกสยึดเมืองมะละกาได้แล้ว ปรากฏว่าสามารถยึดปืนใหญ่จากป้อมของมะละกาได้ถึง ๓,๐๐๐ กระบอก ตามรายงานของ Eredia ปืนใหญ่ที่ยึดได้เหล่านี้เป็นปืนขนาดเล็ก ยิงไม่ได้ไกล มีประสิทธิภาพน้อยกว่าปืนขนาดเดียวกันของยุโรป ปืนใหญ่เหล่านี้หล่นขึ้นจากประเทศมอญและสยามทั้งสิ้น* ซึ่งคงจะเรียนรู้การหล่นมาจากจีนอีกต่อหนึ่ง^๑

ในสมัยพระชัยราชาธิราช มีชาวโปรตุเกสได้เข้ามาค้าขายและตั้งบ้านเรือนอยู่ที่خانพระนครกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๔^๒ ในการเริ่มต้นสงครามระหว่างไทยกับพม่าในปี พ.ศ. ๒๐๔๑ มีชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาจำนวน ๑๒๐ คน^๓ ได้อาสาไปรบด้วย เนื่องจากว่าชาวโปรตุเกสพวกนี้ได้นำปืนไฟ (ปืนเล็กยาว) ซึ่งเป็น

^๑นิธิ เอียวศรีวงศ์, "การค้า," ศรีรามเทพนคร (พระนคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๔-๔๕ อ้างจาก Meiling Roelofsey, M. A.P., *Asian Trade and European Influence, The Gague, Martinus Nijhoft, 1962., p. 123.*

^๒สมชัย อุนมานราชธน, การทูตของไทยสมัยอยุธยา, หน้า ๔.

^๓สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔ (ภาคที่ ๖), หน้า ๑๒.

* กฎหมายตราสามดวงซึ่งระบุปี พ.ศ. ๑๔๔๗ ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง มีการกล่าวถึงศึกดินนาในตำแหน่งกรมปืนใหญ่น้อย ช่างหล่อ กองดินค้ำ กองรักษาตีดิน กำเนินพระแสงปืน ขุน หมื่น พัน ทนายเลือกปืน ขุนช่างปืน ครูปืนใหญ่ ครูปืนน้อย สมุหบาตรชีปินและปลัดปืน ถ้ากฎหมายตราสามดวงได้ถูกตราขึ้นในปี พ.ศ. ๑๔๔๗ ตามที่ระบุไว้จริง ก็เป็นการแสดงว่าอยุธยาตอนต้นมีความชำนาญในการหล่อปืนขึ้นใช้เอง ตลอดจนมีการจัดโครงสร้างในตำแหน่งที่เกี่ยวกับปืนใหญ่เอาไว้เป็นอย่างดี

อาวุธใหม่และมีอำนาจร้ายแรงไปใช้ด้วย* จึงมีชัยชนะโดยง่าย เป็นเหตุให้กรุงศรีอยุธยา
ขอให้ชาวโปรตุเกสช่วยซื้อปืนไฟมาใช้ในกองทัพ

ในสมัยพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ ทางพม่าทราบถึงการพัฒนาทางด้าน
อาวุธของอยุธยา จึงได้พยายามที่จะปราบปรามหัวเมืองมอญให้อยู่ในอำนาจ เพื่อที่จะ
ได้ยึดเมืองท่ามอญบางเมืองสำหรับเป็นทางหาเงินจ้างทหารโปรตุเกส มอญนั้นเมื่อทำ
สงครามกับพม่า ก็เคยว่าจ้างทหารโปรตุเกสมาช่วยรบป้องกันการรุกรานของพม่า แต่
เมื่อถึงคราวรบทหารโปรตุเกสเองก็อยากจะช่วยฝ่ายที่เข้มแข็งกว่า ประกอบกับกษัตริย์
พม่าเสนอให้ราคาค่าจ้างมีแพงกว่า ก็เปลี่ยนใจไปเป็นฝ่ายพม่า^๑ ซึ่งก็เป็นผลให้พม่า
สามารถปราบปรามหัวเมืองอื่น ๆ ได้ราบคาบ เมื่อครั้งที่ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาใน
รัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พม่ามีทหารรับจ้างโปรตุเกสอยู่ในกองทัพประมาณ
๔๐๐ คน และมีทหารโปรตุเกสประจำกองทัพอยุธยาประมาณ ๑,๐๐๐ คน^๒ ในการรบ
ครั้งนั้นจึงเป็นการรบที่มีปืนใหญ่เป็นอาวุธต่อสู้กัน ซึ่งต่างก็มีฝรั่งชำนาญปืนเป็นหน่วยรบ
พิเศษ โดยที่ฝ่ายอยุธยาตั้งรับอย่างเข้มแข็ง ใช้อาวุธปืนไฟและปืนใหญ่ป้องกันพระนคร
ในครั้งนั้นพม่าก็ไม่สามารถตีเอาพระนครได้^๓

^๑ หม่อง ดิน อ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, หน้า ๖๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^๓ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๐๔), หน้า ๑๔๖.

* ตูรแปง, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับตูรแปง, หน้า ๓
กล่าวว่าชาวโปรตุเกส ๑๒๐ คน จากทั้งหมด ๑๓๐ คนในอาณาจักรสยามถูกเกณฑ์เข้าไป
เป็นทหารในกองทัพและเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐ ตูรแปงได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในศตวรรษ
นี้ ชาวโปรตุเกสกระจัดกระจายอยู่โดยทั่วไปทางแถบอินเดียนตะวันออก เพื่อจะถวายชีวิต
แก่พระเจ้าแผ่นดินผู้ยอมจำนนให้เขาตามความต้องการ วีรบุรุษผู้ผจญภัยเหล่านี้ตั้งใจทำ
สงครามด้วยความกล้าหาญ

หลังจากกองทัพพม่าได้ถอยทัพกลับไปแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรง
แก้ไขข้อบกพร่องทางยุทธศาสตร์ โดยที่พระองค์ทรงพิจารณาเห็นถึง อำนาจปืนใหญ่และ
ปืนเล็กที่ยิงได้ไกลและมีอำนาจทำลายกำแพงได้ ทำให้กองทัพต้องเปลี่ยนกลยุทธ์กลางแปลง
มาเป็นวิธียึดที่มั่นทำการตั้งรับภายในกำแพงเมือง แต่กำแพงเมืองก็ต้องแน่นหนามั่นคงพอ
ในรัชกาลนี้จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนกำแพงกรุงศรีอยุธยาที่เป็นกำแพงดิน เป็นกำแพง
ก่ออิฐถือปูนให้มั่นคงยิ่งขึ้น กำแพงนั้นสูง ๓ วา หนา ๑๐ สอก ใบเสมาสูง ๒ สอก กว้าง
๒ สอก หนาสอกกึ่งหนึ่ง เพื่อกำบังตัวบุคคล ทั้งขยายคูรอบพระนครให้กว้างและลึก
ยิ่งขึ้น^๑

ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงมีพระทัยในดูพระนคร กำแพง
และป้อมมากเช่นนี้เอง จึงทรงใช้ยุทธวิธีในการตั้งรับ โดยยึดกรุงศรีอยุธยาเป็นที่มั่น
สำคัญ ปล่อยให้ข้าศึกยกเข้ามาล้อมพระนคร แล้วค่อยถ่วงเวลาไว้จนกว่าจะถึงฤดูน้ำหลาก
ลงมาไล่ข้าศึกให้ออกไปจากอาณาเขตกรุงศรีอยุธยาเอง ฉะนั้น ในบางรัชสมัยที่ข้าศึก
แก้ปัญหาน้ำท่วมและปัญหาทางด้านเสบียงได้สำเร็จ กรุงศรีอยุธยาจึงแพ้ก่ข้าศึก

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๔) พระองค์ทรงจัด "ข้าหา
ปืนใหญ่น้อย กระสุนดินดำและอาวุธอื่น ๆ จากพ่อค้าที่เข้ามาขายในพระนครเอาไว้มาก
บางสิ่งที่เกณฑ์ได้เช่นดินประสิว ก็เร่งรัดให้ไพร่ส่วยจัดส่งมาให้ครบและเพิ่มมากขึ้น"^๒

^๑ กรมการศึกษาวชิรย์ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติกองทัพไทยในรอบ
๒๐๐ ปี พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๕๒๔ (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๒๔),
หน้า ๒๔-๓๐.

^๒ รอง ศยามานนท์และคณะ, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระนคร : โรงพิมพ์
สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๔), หน้า ๔๗.

การใช้ปืนเป็นอาวุธสงครามเริ่มจะกระทำอย่างกว้างขวางขึ้น หลักฐานในพงศาวดารอยุธยาระบุถึงการปะทะกันระหว่างกองทัพหน้าของสมเด็จพระนเรศวรและพระมหาอุปราชาคราวสงครามยุทธหัตถี (พ.ศ. ๒๑๓๔) ว่า "ได้ยิงสำเนียงปืนยิงยุทธแย้งสุดเสียง"^๑

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. ๒๑๔๔-๒๑๖๓) ช่างไทยมีความสามารถในการหล่อปืนใหญ่สัมฤทธิ์ "ทั้งนี้เข้าใจว่าน่าจะจะได้เรียนรู้การหล่อปืนใหญ่มาจากช่างฝรั่ง มีโปรตุเกสและฮอลันดา เป็นต้น ผสมกับความชำนาญในการหล่อของไทยที่มีมาแต่ก่อน เช่นหล่อพระพุทธรูป ระฆังและเครื่องใช้ต่าง ๆ จึงทำให้ผลของการหล่อมิคุณภาพดี"^๒ กล่าวกันว่าเคยส่งไปให้โชกุนของญี่ปุ่นเป็นบรรณาการตอบแทนและโชกุนมีหนังสือมาขอพระราชทานปืนใหญ่และดินปืนหลายคราว"^๓ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๔๔-๒๒๓๑) กรุงศรีอยุธยาได้รับอาวุธชนิดใหม่ชนิดหนึ่ง คือปืนใหญ่แบบกระสุนแตกนำเข้ามาถวาย โดยเดอลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส อาวุธชนิดนี้เพิ่งมีใช้ในยุโรป ซึ่งนำเข้ามาถวายประมาณ ๕-๖ กระบอก^๔ ปืนใหญ่ชนิดนี้เมื่อยิงไปแล้วแทนที่กระสุนจะตกเป็นนัด ๆ ก็จะกลายเป็นลูกแตก ถ้าถูกหมุ่ทหารก็จะตายเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับปืนใหญ่ปัจจุบัน

^๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, หน้า ๒๗๔.

^๒ พลโทคำเนิร เลชะกุล, "การทหารสมัยอยุธยา," รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา ๑๐๐ ปี เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๐), หน้า ๑๑๓.

^๓ พลโทคำเนิร เลชะกุล, ปืน (พิมพ์ดีด), หน้า ๑๔.

^๔ ขจร สุขพานิช, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๑๖๐๐-๒๓๑๐, หน้า ๑๔๗.

ในสมัยนี้อยุธยาได้มีฝีมือในการหล่อปืนใหญ่ขึ้นเองและมีฝีมือมากจนสามารถส่งออกไปเป็นเครื่องราชบรรณาการถวายแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นจำนวน ๒ กระบอก^๑

๒. การเตรียมการด้านเสบียงอาหาร

การเตรียมเสบียงอาหารเป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับบ้านเมืองในยามปกติและยามสงคราม อาหารเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับเลี้ยงกองทัพและเลี้ยงประชาชนภายในเมืองอีกด้วย เพราะว่าถ้าข้าศึกยกกองทัพมาล้อมเมือง ก็ไม่สามารถออกไปหาอาหารภายนอกได้ ความสำคัญในการเตรียมเสบียงอาหารนี้ได้ระบุไว้ในตำราพิไชยสงครามเช่นกัน^๒

ในยามปกตินั้น ความรับผิดชอบในการจัดเตรียมเสบียงอาหารเป็นของเจ้ากรมกองแต่ละหน่วย เพราะถ้าจะพิจารณาถึงเรื่องศึกดินนาแล้ว พวกไพร่พลทั้งหลายต่างก็ทำมาหากินในที่ดินของขุนนางที่ปกครองตนเอง การที่ได้รับอนุญาตให้ทำมาหากินในที่ดินนี้เอง พวกไพร่พลจึงต้องเสียค่าตอบแทนโดยจะต้องนำผลิตผลส่วนหนึ่งเก็บไว้เพื่อตนเอง และอีกส่วนหนึ่งจะต้องส่งไปให้ขุนนางชั้นสูงขึ้นไปเพื่อทดแทนในการเข้าเวรยาม^๓ นอกจากนี้ในการมาประจำการตามกำหนดเวลา พวกไพร่จะต้องนำมาเองหรือญาติมิตรจะเป็นผู้นำเอาอาหารมาส่ง ลาลูแลร์ได้บันทึกว่า "พวกไพร่ที่ต้องเกณฑ์มาเข้าเดือน

^๑ เจนภ จบกระบวนวรรณ, "ปืนใหญ่จากสนามหลวงถึงกระทรวงกลาโหม," โมเดิร์นแมน (พระนคร : โรงพิมพ์ทางทันส่วนจำกัด ศึกษาสัมพันธ์, ฉบับที่ ๒๔ เดือนกุมภาพันธ์ ไม่ทราบ พ.ศ.); หน้า ๑๐๗.

^๒ อุเพิ่มเติมที่ บทที่ ๑ ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีในตำราพิไชยสงคราม, หน้า ๔๗.

^๓ คลอริช เวลส์, การปกครองและบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุลและบุพา ชุมจันทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๖๔-๗๓.

รับราชการปีหนึ่ง ๖ เดือนนั้น ต้องหาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มและเสบียงอาหารเลี้ยงชีพ
ตนเอง"^๑

ในยามสงคราม พวกไพร่ที่เข้าประจำกองทัพจะมีเสบียงอาหารติดตัวมาบ้าง
เล็กน้อย รัฐบาลจะมีหน้าที่จัดหาให้โดยรัฐบาลจะสะสมเสบียงเอาไว้ตั้งแต่ยามปกติ โดยการ
ขึ้นเก็บไว้ในฉางหลวง (เสบียงที่สำคัญคือข้าว) แต่ถ้ากองทัพออกเดินทางออกไปนอก
พระนคร หัวเมืองที่กองทัพเดินทัพผ่านจะต้องเตรียมให้กองทัพนั้น โดยการเรียกเกณฑ์
จากราษฎรและจากที่หัวเมืองสะสมเอาไว้ ในบางครั้งทางเมืองหลวงจะส่งเสบียงไปเก็บ
ตามหัวเมืองรายทางด้วย ถ้ากองทัพเดินเข้าแดนข้าศึก เเสบียงจะได้มาจากการปล้น
สดมภ์เป็นส่วนใหญ่

สงครามระหว่างไทยกับพม่า นั้น มักจะเกิดขึ้นในฤดูแล้ง เมื่อหนทางแห้งและ
มีอาหารสมบูรณ์เพียงพอ เพราะทั้งสองฝ่ายมีเมืองหลวงที่ห่างไกลกันมาก ใช้เวลาเดิน
ทัพเป็นแรมเดือน และการเข้าล้อมเมืองกันก็ยังคงใช้เวลานาน พวกไพร่พลที่เข้าไปใน
ในกองทัพจะต้องเตรียมเสบียงกรังไปเองเพียงเล็กน้อย การส่งเสบียงอาหารจาก
เมืองหลวงมักจะมีข้อจำกัด เรื่องน้ำหนักและระยะทาง และเสบียงอาหารหมดลงในเวลา
อันรวดเร็ว ดังนั้น กองทัพจึงมักจะต้องพึ่งอาหารตามหัวเมืองที่ผ่านไป ถ้ายังอยู่ในเขต
แดนของตน ข้าหลวงหัวเมืองจะได้รับคำสั่งให้เรียกเกณฑ์ ข้าว ไร่ กล้วย โดยเกณฑ์
ผู้ใหญ่และเด็กให้ขนข้าว ปลาแห้งและผลไม้ไปส่งยังกองทัพตามเส้นทางที่กองทัพผ่าน
หรือ ณ จุดนัดหมาย^๒

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ ลา อู แบร์, ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร

(พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๔๑๐), หน้า ๓๔๔.

^๒ ควอลิช เวลส์, การปกครองและบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า

๒๔๖-๒๔๗.

ในการเตรียมตัวทำสงครามนั้น การเตรียมการทางด้านเสบียงอาหารดูจะเป็นจุดเริ่มต้นที่จะต้องวางแผนระยะยาว ในคราวสงครามพระเจ้าตะเบ็งชเวเตี้ยยกทัพมาตีไทย เมื่อพม่าถอยทัพกลับไปแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงแก้ไขข้อบกพร่องทางด้านเสบียงอาหาร โดยการสะสมเสบียงอาหารในพระนครเก็บไว้ตั้งแต่ยามปกติทางฝ่ายพม่าก็เช่นกัน ครึ่งพระเจ้าบุเรงนองซึ่งพระองค์เคยเข้ามาสังเกตการณ์ไว้แล้ว จึงรู้วิธีแก้ปัญหาดัง ๆ โดยเฉพาะเรื่องเสบียงอาหาร ซึ่งพระองค์ทรงตีหัวเมืองทางเหนือของไทยไว้ได้ก่อน แล้วจึงกำหนดให้หัวเมืองนั้นทำหน้าที่ส่งเสบียง โดยขนส่งเรือมาส่งกองทัพที่ล้อมกรุงศรีอยุธยา^๑ ในบางโอกาสก็จะเตรียมเสบียงโดยการส่งทหารไปทำนาไว้ล่วงหน้า เมื่อเดินทัพไปถึงก็เกี่ยวข้าวเข้ายุ้งฉางพอดี ดังเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๒๔ พระเจ้าฝืนทะนุเรงประสงค์จะมาตีอยุธยา จึงโปรดให้พระมหาอุปราชคุมกองทัพเข้ามาตั้งที่กำแพงเพชรตั้งแต่เดือนห้าของปีนั้น โดยให้ไพร่พลทำนาในท้องที่หัวเมืองเหนือเตรียมเสบียงสำหรับกองทัพใหญ่ ทั้งยังให้พระเจ้าเชียงใหม่คุมกองทัพลงมาคอยรบกว่นพวกหัวเมืองชายแดนกรุงศรีอยุธยาไม่ให้ทำนาได้ในปีนั้น เมื่อถูกล้อมพระนครจะได้ค้ออยากโดยเร็ว^๒

ทางฝ่ายไทยก็เช่นเดียวกัน สมเด็จพระนเรศวรคราวที่จะไปตีกรุงหงสาวดีก็ทรงเตรียมการทางด้านเสบียงอาหารล่วงหน้า โดยโปรดให้เจ้าพระยาจักรีคุมทัพไปตั้งที่เมืองเมะละลั้ง เกณฑ์พวกมอญให้มาช่วยทำนาเพื่อหาอาหารเตรียมไว้รับทัพหลวง^๓

^๑ กระจ่างเกล้าไหม, ที่ระลึกวันสถาปนากระทรวงกลาโหม (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ, ๒๔๔๖), หน้า ๖๗.

^๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ, "ไทยรบพม่า" ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

สมเด็จพระนเรศวรทรงให้ความสำคัญในด้านการเตรียมเสบียงอาหารมาก เมื่อทรงคาดคะเนว่าพม่าจะต้องยกมาตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๒๔ ก็โปรดให้เกณฑ์คนออกไปทำนาในเขตชานพระนครและในทุกหัวเมืองชั้นใน โดยพระองค์ได้ส่งหน่วยทหารออกไป คอยให้ความคุ้มครอง มิให้ข้าศึกมาชิงควานและปล้น เมื่อข้าวสุกแล้วก็ให้รีบเก็บเกี่ยวและลำเลียงเข้ามาไว้ในพระนครโดยเร็ว ถ้าเก็บเกี่ยวไม่ทันก็ให้เผาทำลายเสีย มิให้เหลือเป็นประโยชน์ต่อข้าศึก^๑

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรเช่นกัน พระองค์ทรงตั้งหน่วยเตรียมเสบียงอาหารขึ้นเป็นพิเศษ เพราะการยกกองทัพไปต่างแดนสมัยก่อน ๆ นั้น กองทัพมักประสบปัญหาขาดแคลนอาหารไม่พอจะเลี้ยงดูทหารเสมอมา จึงทรงแก้ไขโดยการตั้งหน่วยเสบียงขึ้นต่างหาก เป็นหน่วยใหญ่มีกำลังทางบกและทางเรือมาก กำหนดให้นายทหารผู้ใหญ่กำกับ โดยเฉพาะ มีหน้าที่หาเสบียงและจ่ายเสบียงตลอดเวลารับมิให้ขาดได้ ตัวอย่างในเรื่องนี้ จะเห็นได้จากการยกทัพไปกัมพูชาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖^๒

๓. ข้อบกพร่องในการเตรียมการทางด้านการจัดปัจจัยของสมัยอยุธยาตอนปลาย

ก) การขาดการเตรียมการทางด้านอาวุธ

ในสมัยอยุธยาตอนปลายหลังจากที่พระเพทราชาขึ้นครองราชย์แล้ว เรือสินค้าจากต่างประเทศได้ลดจำนวนลงไปมาก โดยเฉพาะเรือจากชาติตะวันตก^๓

^๑ รong ศยามานนท์ พลโทคำเนิร เลขะกุลและวิลาสวงศ์ พงศบุตร, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา, หน้า ๗๔.

^๒ กรมการศึกษาวชิรย์ กองบัญชาการทหารสูงสุด, ประวัติกองทัพไทยในรอบ ๒๐๐ ปี พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕, หน้า ๓๖.

^๓ "จดหมายเหตุมองเซมเยอร์ เดอร์บูร์ ถึงมองซิเออร์เดเซีย," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๔ ภาคที่ ๓๖, หน้า ๑๔๔.

ซึ่งแสดงถึงการนำเข้าของอาวุธที่ทันสมัยได้ลดจำนวนลงไปด้วย ทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องขาดแคลนอาวุธยุทธโปกรณ์ที่เคยได้รับจากตะวันตก ทำให้การสะสมอาวุธปืนหยุดชะงักลงด้วย

แม้ในสมัยอยุธยาตอนปลายจะมีหลักฐานปรากฏว่ามีคลังดินคำ^๑ คลังแสงสรรพยุทธ โรงเก็บปืนใหญ่^๒ และสนามยิงปืนสำหรับให้ทหารฝึกซ้อม^๓ แต่สิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดสงครามครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ ขึ้นมิได้ให้ประโยชน์ในการป้องกันบ้านเมืองเลย ดินคำที่เก็บไว้ก็อยู่ในสภาพเสื่อมคุณภาพ ทหารยิงปืนใหญ่ไม่เป็นเพราะขาดการฝึกซ้อม

ฝ่ายอยุธยาขาดการตระเตรียมทางด้านอาวุธยุทธโปกรณ์โดยเฉพาะดินปืน ในพงศาวดารกล่าวว่า ฝ่ายอยุธยาเข็นปืนใหญ่ขนาดใหญ่มายิงกองทัพพม่า แต่ปรากฏว่ายิงไม่ออก เมื่อสำรวจเอาดินปืนและกระสุนออกมา แล้วบรรจุใหม่ยิงเป็นครั้งที่สองก็ยิงไม่ออกอีก ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะดินปืนไม่ติดไฟ เนื่องจากเก็บไว้นานและเก็บไว้ไม่ดีพอ ขาดการดูแลรักษา ดินปืนจึงขึ้นจุดยิงไม่ระเบิด และอาวุธที่จ่ายออกมาก็ชำรุดทรุดโทรมด้วย^๔

^๑ คำให้การชาวกรุงเก่า (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ) (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๐), หน้า ๒๑๒.

^๒ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอนที่ ๒, "วารสารแถลงประวัติศาสตร์และเอกสารโบราณคดี" ๓ : ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๑๒) หน้า ๒๕, ๒๗, ๒๘, ๓๒.

^๓ หอพระสมุดวชิรญาณ, พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเรื่องจดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี, หน้า ๒๗.

หลักฐานฝ่ายไทยหลายชิ้นกว่า ว่า ฝ่ายอยุธยาขาดลูกปืนใหญ่จนต้องเอาดินเหนียวมาปั้นเผาไฟใช้เป็นลูกปืนใหญ่ แต่ในพงศาวดารพม่าระบุว่า เมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ พม่าพบลูกปืนใหญ่ในกรุงศรีอยุธยาถึง ๔๐,๐๐๐ นัด^๑ แสดงว่าลูกปืนใหญ่ไม่ขาดหรือถ้าขาดก็เป็นเพียงบางขนาดเท่านั้น แต่ที่ขาดแน่ ๆ นั้นคือดินปืน ทำให้ปืนใหญ่ของฝ่ายอยุธยาที่มีมานานชนิด ทั้งขนาดที่ใหญ่กว่า และมีจำนวนมากกว่าของพม่า (ตามหลักฐานปืนใหญ่ของฝ่ายอยุธยามีไม่ต่ำกว่า ๑,๒๐๐ กระบอก และไม่เกิน ๓,๔๕๐ กระบอก)^๒ แต่ความได้เปรียบของอยุธยาข้อนี้ไม่มีประโยชน์อันใด เพราะการขาดดินปืนและกระสุนปืนใหญ่มางขนาด

ข) การขาดการเตรียมการทางด้านเสบียงอาหาร

ในสมัยอยุธยาตอนปลายมีคลังเก็บเสบียงอาหารหลายแห่ง ซึ่งเรียกว่า "ฉาง" เช่น ฉางมหาไชย (พิศมหาไชยฉาง) แห่งหนึ่ง ฉางข้าวเปลือกสำหรับบำเพ็ญพระราชกุศลแห่งหนึ่ง และฉางหลวงอีกแห่งหนึ่ง^๓ ถึงแม้ว่าจะมีฉางสำหรับเก็บเสบียงอาหาร แต่ฝ่ายอยุธยาที่ขาดการเตรียมทางด้านเสบียงอาหาร ตามหลักฐานไม่ว่าฝ่ายอยุธยา ฝ่ายพม่าหรือหลักฐานของชาวตะวันตกระบุไว้ตรงกันว่า ฝ่ายอยุธยาขาดแคลนเสบียงอาหารอย่างหนัก สาเหตุที่ฝ่ายอยุธยาขาดเสบียงอาหารก็เพราะพระเจ้าเอกทัศไม่ได้ตระเตรียมในเรื่องนี้ดีพอ สงครามในช่วงแรก (พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๐๓) กับพระเจ้าอลองพญา ไม่ได้ทำให้พระองค์คิดการณีกองแต่ประการใด ครั้นพระเจ้ามังระส่งกองทัพ

^๑ สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, "สาเหตุที่ไทยเสียกรุงศรีอยุธยา...", หน้า ๒๑.

^๒ Hmannan Yazawindawgyi, "Intercourse between Burma and Siam" J.S.S.V. VI (1959), p. 51 อ้างใน สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, "สาเหตุที่ไทยเสียกรุงศรีอยุธยา...", หน้า ๒๑.

^๓ คำให้การชาวกรุงเก่า (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ), หน้า ๒๑๒.

มาที่อยุธยาอีกใน พ.ศ. ๒๓๐๗ ก็ไม่รับฉายโอกาสในช่วงว่างสงครามถึง ๔ ปี แม้ในช่วงที่พม่าเข้ามาตีในครั้งหลังปี พ.ศ. ๒๓๐๗ พม่าก็ไม่ได้ตรงเข้าล้อมกรุงทีเดียว ค่อย ๆ ติตะล่อมเข้ามา ถ้าจะรวบรวมเสบียงอาหารก็คงจะทำได้ เพราะมีเวลาเกือบ ๑ ปีกว่า พม่าจะล้อมกรุงศรีอยุธยาจริง ๆ ใน พ.ศ. ๒๓๐๘ ในระยะเวลาเกือบปีนี้ พม่าส่งกำลังเพียง ๕,๐๐๐ คน มาปล้นเอาเสบียงจากฝ่ายอยุธยาในเมืองรอบนอก ฝ่ายอยุธยาที่ไม่ส่งกองกำลังไปขัดขวาง และรวบรวมเสบียงอาหารไว้เสียก่อนที่พม่าจะปิดล้อม จนทำอะไรไม่ได้ ตอนหลังคือ ปลายปี ๒๓๐๘ พม่าล้อมฝ่ายไทยไว้ทุกด้าน เเสบียงที่ฝ่ายอยุธยาเตรียมไว้ไม่มากนัก เพราะคิดเพียงป้องกันกรุงจนถึงฤดูน้ำหลาก พม่าคงจะถอนทัพกลับไป แต่ฝ่ายอยุธยาหืดหิด เพราะเมื่อถึงฤดูน้ำหลากพม่าไม่ถอยกลับ^๑ พม่าเองก็คงขาดเสบียงอาหารอยู่บ้าง แต่ก็ยังหาได้เพราะเที่ยวปล้นจากคนไทยบริเวณหัวเมืองชั้นใน แต่ฝ่ายในกรุงยิ่งขาดเสบียงหนักไปกว่าพม่า เพราะถูกปิดล้อมไม่มีทางหาเสบียงได้จากที่ไหน ความอดอยากจึงเกิดกับฝ่ายอยุธยามากกว่า ในตอนปลาย ๆ สงคราม ทหารได้ใช้อาวุธขู่เชิญปล้นเสบียงจากคนไทยในกรุงด้วยกัน^๒

เสบียงอาหารฝ่ายอยุธยาคงจะหมดในเวลาอันรวดเร็ว เพราะคนไทยที่อยู่เมืองชั้นในรายรอบกรุงได้หนีการเข่นฆ่าของพม่ามาแออัดกันอยู่ในกรุงเป็นแสน ๆ คน เเสบียงที่เตรียมไว้มีไม่มาก จึงหมดไปอย่างรวดเร็วในตอนปลายของสงคราม ถึงขนาดต้องปันส่วนอาหารข้าว ๑ ทะนาน (ประมาณ ๑ สิตร) ต้องปันส่วนให้คนรับประทาน ๑๐-๑๒ คน^๓ ซึ่งเชื่อว่าไม่พอรับประทานอย่างแน่นอน

^๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคภัยไข้เจ็บ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (ภาคที่ ๖), หน้า ๑๒๗

^๒ ทรูแบง ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับ ทรูแบง, หน้า ๑๔๔.

^๓ Hmannan Yazawindawgyi..., p. 44 อ้างในสุวิทย์ ธีรศาสตร์, "สาเหตุที่ไทยเสียกรุงศรีอยุธยา...", หน้า ๒๑.

การขาดแคลนเสบียงอาหารของฝ่ายอยุธยาได้ถูกซ้ำเติมจากเกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๐๔ (นับตามปฏิทินปัจจุบัน พ.ศ. ๒๓๑๐) เเสบียงที่เหลือน้อยอยู่แล้วตามบ้านเรือนราษฎรก็ถูกไฟไหม้ไปประมาณหนึ่งหมื่นหลังคาเรือน ราษฎรไทยในกรุงต้องอดอาหารตาย เป็นโรคตายและต้องอาวุธตาย รวมกันมีจำนวนมากมายจนไม่มีการเผาศพหรือฝังกันอีกต่อไป^๑ เมื่อคนไทยในกรุงอดอยากกันหนัก เข้าก็พากันลอบปืนกำแหงพระนครหนีออกไป เพื่อให้พม่าจับตัวไปจะได้มีอาหารรับประทาน^๒ ก็มีจำนวนไม่น้อย และการที่ราษฎรฝ่ายอยุธยาหนีออกไปหาพม่าทำให้พม่าทราบข่าวสาร สภาพทั่วไปในกรุง การตั้งรับของฝ่ายไทย การวางแผนทางยุทธศาสตร์ของฝ่ายไทยเป็นอย่างดี และเป็นการสร้างความมั่นใจในการตีกรุงศรีอยุธยาของฝ่ายพม่า เพราะความอดอยากถึงขนาดทหารอยุธยาเองก็ขาดอาหารจนแทบจะถืออาวุธและปฏิบัติการรบต่อไปไม่ได้อีกแล้ว^๓

หลังจากเกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ในเดือนมกราคม ๒๓๐๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ฐานะของฝ่ายอยุธยาทรุดลงเห็นได้ชัด ต่อมาพระเจ้าเอกทัศถึงกับทรงส่งทูตออกไปเจรจากับแม่ทัพพม่าเพื่อขอให้พม่ายุติการโจมตี^๔ การที่พระองค์ทรงตัดสินพระทัยเช่นนั้นย่อมแสดงว่า ในขณะนั้นผู้คนภายในกรุงศรีอยุธยาคงอดอยากถึงขนาดหนัก ส่วนพม่านั้นไม่ยอมรับข้อเสนอของฝ่ายอยุธยา เพราะรู้ถึงฐานะของฝ่ายอยุธยาเป็นอย่างดี

^๑ ธุรแปง, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับ ธุรแปง, หน้า ๑๔๔.

^๒ Hamannan Yazawindawgyi..., p. 47 อ้างใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์,

"สาเหตุที่ไทยเสียกรุงศรีอยุธยา...", หน้า ๒๒.

^๓ Hamannan Yazawindawgyi..., p. 47 อ้างใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์,

"สาเหตุที่ไทยเสียกรุงศรีอยุธยา...", หน้า ๒๒.

^๔ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๒๔๕.

จากสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทั้งทางด้านอาวุธยุทธโธปกรณ์และเสบียงอาหาร จะเห็นถึงพัฒนาการของยุทธศาสตร์ทางด้านนี้มาเป็นสำคัญ ตลอดจนความล้มเหลวของยุทธศาสตร์ด้านนี้ของสมัยอยุธยาตอนปลายอย่างเห็นได้ชัด จนเป็นเหตุให้เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง (พ.ศ. ๒๓๑๐) ถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นยุทธศาสตร์ทางด้านนี้ได้รับการปรับปรุงขึ้นใหม่ ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงในบทที่ ๓ ต่อไป

ยุทธวิธีสมัยอยุธยา

ในส่วนนี้ต้องการชี้ให้เห็นถึงยุทธวิธีทางการทหารในรูปแบบต่าง ๆ ของอาณาจักรอยุธยา ซึ่งผู้เขียนประมวลขึ้นมาจากตำราพิชัยสงครามและเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ และมียุทธวิธีบางอย่าง ที่ผู้นำทางการเมืองในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้นำไปใช้ในการรบกับพม่า ซึ่งอาจจะนำมาจากการเล่าเรียนสืบทอดกันมาของเหล่าบรรดานักการทหารของไทย การปฏิบัติการทางยุทธวิธีนั้น ๆ จึงมิได้สูญหายไปจากการทหารไทย เปรียบเสมือนมรดกทางการทหารที่สืบทอดกันมาก่อนที่นักการทหารของไทยจะนำทฤษฎีทางการทหารจากตะวันตกมาใช้

ในการศึกษาผู้เขียนจะนำเสนอเนื้อหาแบ่งออกเป็นสองประเภทด้วยกันคือ ปัจจัยที่กำหนดยุทธวิธีและการปฏิบัติการหรือยุทธวิธีที่ใช้ในการรบ

ในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น อยุธยาได้ทำสงครามกับพม่าถึง ๒ ครั้ง การสงครามครั้งใหญ่ที่อยุธยาต้องทำกับพม่ามี ๒ ครั้ง คือเมื่อคราวรบกับพระเจ้าหงสาวดี ๓ องค์ติดต่อกันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ตลอดจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร เป็นระยะเวลา ๔๗ ปี และคราวรบกับพระเจ้าหงสาวดีครั้งหนึ่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๓๑๐)

การดำเนินการสงครามอันยาวนานของกองทัพอยุธยานั้น จะต้องมีการเปรียบเทียบแผนและกฎเกณฑ์ในการทำสงคราม ซึ่งเรียกกันว่า "ยุทธวิธี" ยุทธวิธีหมายถึง

วิธีการจัดการเตรียมการ และทำการให้ได้เปรียบและมีชัยชนะแก่ศัตรูในบริเวณสนามรบ
ยุทธวิธีของไทยได้รับสร้างสมและพัฒนาตลอดมา ยุทธวิธีเหล่านั้นล้วนขึ้นที่กรวมเอาไว้
ในเอกสารสำคัญที่รู้จักกันในชื่อว่า "ตำราพิไชยสงคราม"

ยุทธวิธีการรบของไทยในสมัยอยุธยา มีหลายรูปแบบ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในตำรา
พิไชยสงคราม* แต่ก็ยังมียุทธวิธีอีกไม่น้อยที่สอดแทรกอยู่ในเอกสารอื่นโดยเฉพาะ
พงศาวดาร สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่อยู่กับกองทัพไทยก่อนที่จะเรารับเอายุทธวิธีของตะวันตก
มาศึกษาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพยายามที่จะไม่หันกลับไปศึกษา
รูปแบบยุทธวิธีดั้งเดิมของเรา ซึ่งกำหนดรูปแบบต่าง ๆ ในการทำสงครามเอาไว้ แต่ถ้า
นำทุกอย่างในทฤษฎีมาจัดเป็นระบบระเบียบแล้ว เราจะเห็นความเป็นอัจฉริยะของ
นักรบในสมัยโบราณ จนบางครั้งต้องแปลกใจกับสิ่งเหล่านั้น

ก่อนที่จะนำเข้าสู่ส่วนที่เป็นการปฏิบัติการ หรือยุทธวิธีทางการทหาร ผู้เขียน
จะชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่กำหนดยุทธวิธี เพื่อที่จะเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจต่อยุทธวิธี
เหล่านั้นเพิ่มมากขึ้นว่ายุทธวิธีเหล่านั้นมีพื้นฐานมาจากสิ่งใด

ก. ปัจจัยที่กำหนดยุทธวิธี

๑. ความพร้อมทางด้านยุทธศาสตร์

ความพร้อมทางด้านยุทธศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกำลังคน การข่าว
การวางแผน ยุทธการ และการเตรียมพร้อมทางด้านยุทธปัจจัย มีความสำคัญต่อยุทธวิธี
เพราะยุทธวิธีจะสามารถปฏิบัติการให้ประสบผลสำเร็จหรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์
ทางด้านต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๔) อยุธยาสามารถใช้ยุทธวิธี
ทางด้านกองโจร ในคราวสู้ศึกกับพม่าครั้งสงครามยุทธหัตถี (พ.ศ. ๒๑๓๔)^๑ ก็เพราะ

^๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปรากฏ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร
เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖), หน้า ๑๔๒.

* ดูเพิ่มเติมที่บทที่ ๑ ส่วนยุทธวิธีในตำราพิไชยสงคราม, หน้า ๖๐-๔๔.

การเตรียมการทางด้านยุทธศาสตร์ที่ดี ทางด้านกำลังพลมีการฝึกหัดทหารที่มีประสิทธิภาพ สามารถรบแบบกองโจรได้อย่างอิสระ ไม่ต้องรอรับคำสั่งจากส่วนกลาง มีการคอยจุ่มโจมตีสหพม่าทางด้านหลังอย่างได้ผล ทางด้านการข่าวก็เช่นเดียวกัน การข่าวที่แน่นอนมีส่วนช่วยให้การวางแผนการ ในการโจมตีข้าศึกได้ถูกจุดทำให้ได้ผลอย่างดียิ่ง และกองโจรที่ปฏิบัติการอยู่ทางด้านหลังสหพม่าจะต้องมีความพร้อมทางด้านยุทธปัจจัย ซึ่งจะทำให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อาทิจากการมีอาวุธที่มีประสิทธิภาพ และการมีเสบียงอาหารที่เพียงพอ ส่วนต่าง ๆ ของการเตรียมการทางด้านยุทธศาสตร์ดังที่กล่าวมานี้ เป็นปัจจัยที่ในการกำหนดยุทธวิธีในการที่จะดำเนินการรบแบบโค เช่นกัน

๒. ยุทธบริเวณ

พื้นที่ที่ใช้ทำการรบมีความสำคัญมากในการกำหนดยุทธวิธี ยุทธบริเวณหนึ่งย่อมเหมาะสมเฉพาะยุทธวิธีหนึ่งเท่านั้น ยุทธบริเวณจึงเป็นปัจจัยที่จะกำหนดว่า การรบครั้งนั้นเหมาะสมที่จะใช้ยุทธวิธีอย่างใด สำหรับกรุงศรีอยุธยา นั้น ยุทธบริเวณ "มีแม่น้ำล้อมรอบ คือแม่น้ำลพบุรีอยู่ข้างด้านเหนือ ลำน้ำเจ้าพระยาอยู่ข้างด้านตะวันตกและทิศใต้ลำน้ำป่าสักอยู่ข้างด้านตะวันออกถึงข้าศึกมีรั้วพลาญกยเข้ามาก็ติดแม่น้ำ"^๑ กรุงศรีอยุธยาจึงสามารถกำหนดยุทธวิธีโดยการ "รวบรวมเอาเรือไว้เสียหมด แล้วเอาปืนใหญ่ลงในเรือรบเที่ยวไล่ยิงข้าศึกที่เข้ามาใกล้ได้ทุกด้าน"^๒

สำหรับพื้นที่ทางเมืองกาญจนบุรีและราชบุรี พื้นที่มีแต่ป่าเขา มิใครมีลำน้ำมากสายนัก ยุทธวิธีที่ไทยกำหนดเอาไว้ในแถบยุทธบริเวณนั้น ก็คือการรบแบบกองโจร^๓ เป็นอาทิ

^๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระประชวร, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖), หน้า ๑๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๓ ดูเพิ่มเติม การรบแบบกองโจร ที่บทเดียวกันนี้, หน้า ๑๖๓.

๓. ตำราพิไชยสงคราม

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า "ตำราพิไชยสงคราม" เป็นแม่แบบในการกำหนดรูปแบบการรบทั้งทางยุทธศาสตร์และยุทธวิธี กลศึก ๒๑ กลในตำราพิไชยสงคราม จึงมีส่วนในการกำหนดยุทธวิธีด้วย

๔. สถานการณ์ของสงคราม

สถานการณ์ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และในสถานที่แห่งหนึ่งก็เป็นตัวกำหนดยุทธวิธีได้ ยุทธวิธีเช่นนี้เป็นยุทธวิธีที่กำหนดขึ้นโดยฉับพลันด้วย การตัดสินใจของตัวแม่ทัพเพื่อที่จะแก้กลศึกที่กำลังเสียเปรียบ หรือต้องการที่จะขยายผลของการทำศึกในขณะที่เป็นฝ่ายได้เปรียบ การกำหนดยุทธวิธีนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของสงครามอย่างเช่น คราวสงครามยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวร ทิพหน้าของพระองค์พบกับกองทัพซึ่งมีจำนวนมากกว่าของพระมหาอุปราชาที่แตกพ่ายเป็นอลหม่าน พวกเสนาดิกราบทูลสมเด็จพระนเรศวรให้พระองค์ตั้งมั่นอยู่ก่อน แล้วให้แต่งทัพไปรบหม่วงเหนี่ยวไว้ เมื่อได้ตีจึงยกทัพหลวงเข้าช่วยตีทัพพม่า แต่พระองค์ไม่เห็นด้วยในสถานการณ์เช่นนั้น พระองค์กลับเห็นว่า "ทิพหน้าแตกฉานแล้ว และจะตั้งทัพออกรับ จะมาปะทะกันเข้าจะพลอยให้แตกเสียอีกขอให้ลงมาตีเสีย ให้ข้าศึกโล่งละเรียวใจเสียกระบวนมา เราจึงยกทัพออกยอข้าศึก เห็นจะได้ชัยชนะโดยง่าย"^๑ และการตัดสินใจที่จะใช้ยุทธวิธีเช่นนั้นในสถานการณ์ที่กำลังวิกฤต และยุทธวิธีของพระองค์ก็ทรงประสบผลสำเร็จอย่างดียิ่ง

๕. อิทธิพลของอาวุธ

อิทธิพลของอาวุธมีว่ามีบทบาทมากในการกำหนดยุทธวิธีการทำสงครามของทั้งตะวันตกและตะวันออก มีหลายครั้งที่ต้องพยายามปรับรูปแบบทางยุทธวิธีเพื่อให้เข้ากับเทคโนโลยีของอาวุธที่พัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งมีการปรับตัวทั้งทางยุทธวิธีทางการรุกและยุทธวิธีทางการรับ

^๑ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม (จากต้นฉบับของบริติช มิวเซียม), หน้า ๒๐๘.

ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีการรบแบบใหม่เกิดขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง ก็คือ การรบด้วยปืนใหญ่ โดยที่ทางกองทัพไทยได้รับปืนใหญ่ม้าจากเรือสินค้าของชาวยุโรปหรือชาวโปรตุเกส โดยที่พวกเขาตะวันตกเหล่านี้นำเทคโนโลยีแบบใหม่มาให้แก่ไทย คือการหล่อปืนใหญ่สำริด จึงทำให้สมัยนั้นมีปืนใหญ่มากพอที่จะบรรจุเรือออกไปยิงเข้าศึกตามชายฝั่งรอบ ๆ พระนครได้ ดังปรากฏอยู่ในพงสาวดาร แล้วก็ด้วยเหตุผลเดียวกันนี้เองที่ทำให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องเปลี่ยนกำแพงพระนครที่เป็นไม้ระเนียดกับดินมาเป็นกำแพงอิฐใช้ปูนสออย่างหนาแน่น ทั้งยังสร้างป้อมมีปืนใหญ่ประจำไว้ตามกำแพงเป็นระยะ ๆ อีกด้วย °

ส่วนทางด้านปืนไฟนั้นไทยได้รับมาจากชาวโปรตุเกส ในสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ จากอิทธิพลของปืนไฟนี้เองที่ทำให้ยุทธวิธีเดิมที่เรียกกันว่า ยุทธหัตถีหรือการชนช้าง โดยที่แม่ทัพอยู่บนคอช้างแล้วรบด้วยขอจ้าว ซึ่งทำให้แม่ทัพอยู่ในลักษณะที่เป็นเป้าหมายเด่นชัด เช่นนั้น ย่อมตกเป็นเป้าหมายของปืนไฟได้อย่างดี ในคราวสงครามยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวร เหล่าทหารทั้งสองฝ่ายได้ใช้ปืนจ่ารงค์ มณฑก นกสัประคมยิงใส่แม่ทัพที่นั่งอยู่บนคอช้าง จนทำให้ "พื่นภักดีศรากลางช้างสมเด็จพระเอกาทศรถนั้น ต้องปืนเข้าศึกตาย" หลังจากนั้นการรบบนหลังช้างจึงต้องสิ้นสุดลงด้วยอิทธิพลของอาวุธชนิดนี้

๖. แม่ทัพ

ปัจจัยในการกำหนดยุทธวิธี ซึ่งมีทั้งความพร้อมทางด้านยุทธศาสตร์ ยุทธบริเวณ ตำราพิไชยสงคราม สถานการณ์ของสงครามและอิทธิพลของอาวุธดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีสิ่งหนึ่งที่จะละเลยไม่ได้ก็คือ ตัวแม่ทัพเอง แม่ทัพจะเป็นผู้พิจารณาสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว และจะกำหนดหรือวางแผนว่าจะใช้ยุทธวิธีเช่นใดในการทำสงคราม

พลโทคำเนิร เลชะกุล, "การทหารสมัยอยุธยา," รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี เล่ม ๒, หน้า ๑๐๔.

๒ พระราชพงสาวดารกรุงสยาม (จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม), หน้า ๒๑๑.

ครั้งนั้น การแพ้หรือชนะจึงขึ้นอยู่กับตัวแม่ทัพ เป็นสำคัญว่าจะมีความรู้ความชำนาญ ในการกำหนดยุทธวิธีจากปัจจัยต่าง ๆ หรือไม่ ในสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกัน แม่ทัพแต่ละคนอาจจะตัดสินใจทางยุทธวิธีไม่เหมือนกัน แม่ทัพที่มีความสามารถก็จะสามารถ กำหนดรูปแบบยุทธวิธีให้ได้เปรียบข้าศึกจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ตนมีอยู่อาทิ กรณีของพม่าที่ เติงกีพ เข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ แขวงเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระนเรศวรมักจะ เลือกสมรภูมิในการสู้รบในเขตสุพรรณบุรี และรบบันบริเวณที่กว้างอย่างเช่น ในคราว สงครามกับพระยาพะสิม (พ.ศ. ๒๑๒๗) หรือคราวรบในสงครามพระมหาอุปราชา ทั้งสองครั้ง (พ.ศ. ๒๑๓๓ และ พ.ศ. ๒๑๓๔) แต่ในสมเด็จพระนารายณ์ จะทรง เลือกใช้ยุทธวิธีบริเวณแถบเมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นภูเขาชันน้ำขัง เพื่อประโยชน์ในการ สัตว์พม่าที่เพิ่งเดินทางเข้ามาในเขตอยุธยา ดังเช่นสงครามคราวรบกับพม่าที่เมือง ไทรโยค (พ.ศ. ๒๒๐๖) ในสองกรณีนี้จะเห็นการตัดสินใจในสถานการณ์เช่นเดียวกัน แต่เลือกใช้ภูมิประเทศและยุทธวิธีในคนละลักษณะอย่างเห็นได้ชัด

ข. การปฏิบัติการหรือยุทธวิธี

ยุทธวิธีในสมัยอยุธยาสามารถแบ่งการปฏิบัติการได้ออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

๑. ยุทธวิธีในสงครามล้อมประชิดพระนคร
๒. ยุทธวิธีในสงครามตั้งรับนอกเขตพระนคร

๑. ยุทธวิธีในสงครามล้อมประชิดพระนคร

ในช่วงต้นสมัยอยุธยา尚无มีเอกสารทางการเมือง ความแตกต่างระหว่าง กลุ่มผู้นำฝ่ายสุพรรณบุรีและอุททอง ยังมีปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ภาพของอยุธยาใน ลักษณะที่เป็นอาณาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงหรืออยุธยาเพียงแห่งเดียว เป็นภาพที่เกิดขึ้น ภายหลังจากที่ความแตกแยกของกลุ่มผู้นำทางการเมืองในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ยุติลง^๑

^๑ สุเนตร ชุตินธรานนท์, "ลักษณะเฉพาะของเมืองนครศรีธรรมราช ศึกษา จาก The Suma Oriental ของ Tome Pires."

หลังจากที่ราชวงศ์สุพรรณภูมิได้ครองกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงพยายามขยายอำนาจเข้าสู่อาณาจักรเขมรและอาณาจักรสุโขทัย กรุงศรีอยุธยาจึงชำนาญในยุทธวิธีการรุกรานมากกว่าการรับ

การปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เน้นความสำคัญที่การควบคุมกำลังคนและจัดสรรกำลังคนเท่า ๆ กับการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ช่วยให้กิจการทางทหารของอยุธยามั่นคงและเป็นปึกแผ่นขึ้น ทั้งนี้ประกอบกับการที่มีฝรั่งต่างชาติ นำอาวุธที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในราชการสงครามอยุธยาหนีจากสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นต้นมา ทำให้ยุทธวิธีในการรุกของอยุธยาพัฒนามากขึ้น มีหลักฐานระบุว่าในสมัยของพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น ได้เสด็จไปตีนครลำปางได้ (พ.ศ. ๒๐๔๔) และในสมัยพระไชยราชาธิราช เสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ถึง ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๐๔๔ และในรัชกาลนี้เองที่เกิดสงครามระหว่างพม่ากับอยุธยาเป็นครั้งแรกที่เมืองเชียงกราน (พ.ศ. ๒๐๔๑)

จะเห็นได้ว่าก่อนที่จะเกิดสงครามระหว่างพม่ากับอยุธยาอย่างต่อเนื่องนับจากสมัยพระมหาจักรพรรดิ นั้น ศึกการทหารของอยุธยาจะเชี่ยวชาญในยุทธศาสตร์การรุก เป็นสำคัญ มีน้อยครั้งเหลือเกินที่กรุงพระนครหรืออยุธยาจะถูกใช้รับศึก ซึ่งถึงจะมีก็เป็นศึกภายในระหว่างคนไทยในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยกันเอง

ในประวัติศาสตร์สงครามอยุธยา ก่อนที่จะเกิดสงครามคราวพม่าล้อมกรุงครั้งแรก (พ.ศ. ๒๐๔๑) ไม่ปรากฏว่าอยุธยาต้องเผชิญกับศึกใหญ่ที่ฝ่ายอยุธยาต้องตกเป็นฝ่ายรับด้วยเหตุนี้ ความชัดเจนในยุทธวิธีการตั้งรับของอยุธยาจึงมีน้อยมาก จะเห็นได้ว่าการทำสงครามกับพม่าในช่วง ๓๖ ปีแรกนั้น* ฝ่ายอยุธยาจะใช้เมืองหลวงเป็นปราการรับศึกภายใต้ยุทธวิธีสงครามล้อมประชิดพระนคร ในสมัยพระมหาจักรพรรดิ อยุธยาดังรับ

* นับจากคราวสงครามพระศรีสุริโยทัยขาดคอช้าง พ.ศ. ๒๐๔๑ ถึงสงครามคราวรบพระยาพะสิมที่เมืองสุพรรณบุรี พ.ศ. ๒๑๒๗

พม่าในเมืองหลวง เพราะกรุงศรีอยุธยาเพิ่งจะเจอศึกหนักเป็นครั้งแรกกับพม่า ซึ่งเป็นศัตรูที่มีทั้งกำลังคน อาวุธมากขนาดอยุธยาไม่เคยมีศัตรูที่มีอำนาจเช่นนี้มาก่อน และเปรียบเทียบกับศึกภายในอาณาจักรมิได้ แต่จากบทเรียนที่เคยรบศึกภายใน ซึ่งรบกันเองมาแล้ว จึงทำให้ผู้นำกรุงศรีอยุธยาตัดสินใจที่จะตั้งรับศึกที่เมืองหลวงเป็นครั้งแรก และเมื่อประสบผลสำเร็จในครั้งนั้นแล้ว กรุงศรีอยุธยาจึงเปลี่ยนนโยบายทางยุทธศาสตร์ จากการที่ชอบสร้างความมั่นคงของอาณาจักร โดยการรุกรานขยายอำนาจ หันมาสนใจในการที่จะปรับปรุงการตั้งรับภายในเมืองหลวง มีการรื้อกำแพงเมืองรอบ ๆ กรุงศรีอยุธยา เช่น สุพรรณบุรี และนครนายก เพื่อมิให้ข้าศึกได้อาศัย ตลอดจนการเสริมกำแพงเมืองให้มั่นคงยิ่งขึ้น เปรียบเสมือนการใช้กลศึกอินทรีมาน^๑ ในตำราพิชัยสงคราม โดยสร้างตัวพระนครศรีอยุธยาให้แข็งแรงเพื่อรับศึกโดยเฉพาะ

ถ้าสังเกตประวัติการรบของอยุธยาแล้ว จะเห็นความแตกต่างของการรบใน ๒ ช่วง เวลา เป็นอย่างมาก ในรูปแบบแรกกรุงศรีอยุธยานิยมส่งกองกำลังออกไปโจมตีอาณาจักรอื่น ภายหลังจึงนิยมสงครามแบบตั้งรับในตัวเมือง

เมื่อพิจารณาถึงตัวเมืองกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นจุดในการตั้งรับแล้ว ตัวกรุงศรีอยุธยามีแม่น้ำล้อมรอบ ตั้งแต่ลำน้ำลพบุรีอยู่ทางด้านทิศเหนือ ลำน้ำเจ้าพระยาอยู่ทางด้านทิศตะวันตก และทิศใต้ ลำน้ำป่าสักอยู่ทางทิศตะวันออก แม้ข้าศึกจะมีริ้วผลมาก ยกเข้ามาก็ติดแม่น้ำ ถึงแม้จะข้ามลำน้ำมาได้ก็จะติดกำแพงเมืองชั้นสูงใหญ่

รอบ ๆ กรุงศรีอยุธยามีท้องทุ่งสามารถให้เสบียงอาหารที่สมบูรณ์แก่กรุงศรีอยุธยา และในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำเหนือไหลบ่าเข้ามาท่วมท้องทุ่งดังกล่าว ถ้าข้าศึกไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้ จะต้องรีบถอนทัพกลับ

^๑ ดูเพิ่มเติม บทที่ ๑ ส่วนยุทธวิธีในตำราพิชัยสงคราม, หน้า ๗๔.

ในการทำสงครามโดยมากผู้ที่มิกำลังมากมักจะเป็นฝ่ายรุก ส่วนฝ่ายที่รู้สึก
ว่าตนต้องยกกำลังจะเลือกทำการรับ แต่ในกรณีของกรุงศรีอยุธยาต้องยกเว้นในบาง
โอกาส เพราะความมีใจในกำแพงและคูเมือง ตลอดจนสภาพภูมิยุทธศาสตร์ที่ได้เปรียบ
จึงมักจะต้องรับในเมือง อาทิ ในคราวสงครามสมเด็จพระศรีสุริโยทัยขาดคอช้าง พ.ศ.
๒๐๕๑ ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ในครั้งนั้นพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เป็นแม่ทัพ
อยุธยาตั้งรับอยู่ในเขตพระนคร ซึ่งอยู่ในลักษณะของยุทธศาสตร์การตั้งรับดี พม่าตั้งทัพ
ล้อมอยู่นาน เสี่ยงอาหารสำหรับกองทัพหมดจึงถอยทัพกลับ

การทำสงครามในช่วงที่อยุธยาใช้ยุทธวิธีตั้งรับ พม่าจะทำสงครามในรูปของ
การรุก ผู้นำทัพพม่าที่ฉลาดโดยมากมักจะตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของอยุธยาให้อยู่ในอำนาจ
เสียก่อน แล้วจึงยกทัพมาตั้งค่ายล้อมกรุงศรีอยุธยา ในระหว่างที่ตั้งค่ายล้อมก็อาศัยหัวเมือง
ที่ตีได้ส่งเสบียง ยิงในคราวพระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาตีอยุธยาครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
พ.ศ. ๒๑๐๖ พม่าได้นำเอาปืนใหญ่ขนาดใหญ่กว่าเก่าเข้ามา พร้อมทั้งจัดกำลังทัพเรือ
ให้คอยต่อสู้กับทัพเรือของอยุธยาที่บรรทุกปืนใหญ่มายังค่ายพม่าอีกด้วย และได้ทำลายเรือ
รบของไทยจนไม่สามารถจะออกมาถึงปากแม่น้ำได้ พม่าจึงเอาปืนมาตั้งยิงใกล้
พระนคร ถูกบ้านเรือนพังพินาศไปมาก ทางกรุงศรีอยุธยาต้องยอมเจรจาสงบศึกกับพม่า

ในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งแรก ปี พ.ศ. ๒๑๑๒ พม่าโดย
พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง คราวนี้หัวเมืองเหนือ
ตลอดจนเมืองพิษณุโลกขึ้นกับทางฝ่ายพม่า ทางฝ่ายอยุธยาเสียเปรียบยิ่งขึ้น ฝ่ายอยุธยา
ได้ใช้ยุทธวิธีให้พม่าเข้ามัล้อมประชิดพระนคร เพราะก่อนที่พม่าจะยกกำลังเข้ามา
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงระเตรียมการบำรุงรักษาพระนครเอาไว้อย่างเต็มที่

ไม่นับเฉพาะจำนวนทหาร แต่นับรวมถึงความสามารถและสิ่งสนับสนุนการรบ
ทั้งปวงด้วย

โดยใช้กลศึกอินทรีวิมาน^๑ ในการต่อสู้กับข้าศึก และอาศัยปืนใหญ่ยิงรบจนพม่า
ที่พยายามจะรุกเข้ามา พม่าไม่สามารถจะตีเข้ามาได้จนกระทั่งต้องอาศัยไส้ศึกเข้ามา
สร้างความปั่นป่วนภายในตัวพระนคร กรุงศรีอยุธยาจึงต้องแตกเป็นครั้งแรก^๒

ในสมัยที่สมเด็จพระนเรศวรมีบทบาททางด้านทหาร ในบางครั้งอยุธยา
ตัดสินใจที่จะใช้ตัวพระนครในการรับศึก เพื่อยับยั้งหรือปกป้องมิให้ข้าศึกทำการได้
สมประสงค์ เมื่อข้าศึกเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยา อยุธยาได้เปรียบเพียงแต่ตั้งมั่นอยู่
ในเมืองและคอยแต่งทหารออกไปลอบตีฝ่ายข้าศึก เพื่อตัดการลำเลียงการส่งกำลังบำรุง
เสมอ ๆ ก็สามารถจะรักษาตัวเมืองอยุธยาไว้ได้ อาทิสงครามคราวพระเจ้าหงสาวดี
ล้อมกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๒๔ ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระ
นเรศวรมักจะส่งกองกำลังออกไปลอบโจมตีกองกำลังข้าศึก เพื่อตัดการลำเลียง
เสบียงอาหารของข้าศึก โดยจัดเป็นกองโจรซึ่งรวบรวมคนจัดขึ้นตามหัวเมือง เมื่อ
ข้าศึกระส่ำระสายพระองค์ก็ออกตีค่ายข้าศึกถึงกลางวัน กลางคืน จนกระทั่งข้าศึกยกกำลัง
กลับพม่า^๓

ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงยุทธวิธีที่ชาญฉลาดของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งเป็น
เป็นผู้นำที่เข้มแข็ง ตลอดจนการอาศัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบทาง
ยุทธศาสตร์ เพียงแต่ตั้งมั่นอยู่ในเมืองและคอยแต่งทหารออกไปคอยตีฝ่ายข้าศึก เพื่อตัด
การลำเลียงการส่งกำลังบำรุงเสมอ ๆ ก็สามารถรักษาตัวพระนครเอาไว้ได้ และต่อมา

^๑ดูเพิ่มเติมที่บทที่ ๑ ส่วนยุทธวิธีในตำราพิชัยสงคราม, หน้า ๗๔.

^๒โปรดดูสมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุม
พงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖) (เรื่องสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พระเจ้า
หงสาวดี พ.ศ. ๒๑๑๑), หน้า ๔๐-๗๖.

^๓สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร
เล่ม ๔ ภาคที่ ๖, หน้า ๑๓๓-๑๓๗.

พระองค์ได้เปลี่ยนแปลงการรบ แทนที่จะตั้งรับในตัวพระนคร กลับทรงไปตั้งรับทัพพม่านอกเขตพระนคร ซึ่งเป็นการใช้ยุทธวิธีรุกในเชิงรับ

ในคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หลัง (พ.ศ. ๒๓๑๐) เมื่อพม่าเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยา อยุธยาซึ่งมีปืนใหญ่ประจำเมืองใหญ่กว่า จึงพยายามที่จะใช้ปืนใหญ่ระดมยิงมิให้ข้าศึกเข้ามาใกล้พระนคร แต่การยิงปืนใหญ่ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะบางครั้งก็ไล่ดินปืนน้อยไป ยิ่งไม่ถึงข้าศึก บางคราวไล่ดินปืนมากจนกระทั่งปืนแตก ในระยะแรกฝ่ายกรุงศรีอยุธยาก็ตั้งรับรักษาพระนครอย่างเข้มแข็ง มีการส่งกองกำลังข้ามออกไปตั้งค่ายกันพระนครไว้ทุกด้าน แต่ก็พ่ายแพ้พม่า เข้ามารวมตัวกันในพระนครทั้งหมด อาศัยที่ป้อมปราการที่คิดว่าฝ่ายรุกและมีลำน้ำเป็นคูกว้าง พม่าจึงตีเข้าเมืองได้ยาก ฝ่ายอยุธยา รอดูน้ำหลากเพื่อน้ำจะขับไล่กองทัพพม่า แต่เมื่อน้ำท่วมบริเวณรอบพระนคร พม่าก็ไม่ยอมถอยทัพ กลับหาที่คองตั้งพักทัพ เมื่อน้ำลดก็ลงมือพุนดินทำหอรบรอบกำแพงพระนคร เอาปืนใหญ่ขึ้นยิงเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา และล้อมพระนครอย่างกวดขันยิ่งกว่าก่อน นานวันเข้าภายในพระนคร พลเมืองออกอยากไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ป้องกันเมืองได้อย่างเต็มที่ กรุงศรีอยุธยาจึงแตกในครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๓๑๐^๑

การดำเนินยุทธวิธีตั้งรับความสำคัญอยู่ที่ตัวผู้นำในการต่อสู้ว่าสามารถที่จะใช้ยุทธวิธีต่อสู้ข้าศึกอย่างไร ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายตนเองได้เปรียบในด้านมีภูมิยุทธศาสตร์ที่เหนือกว่าข้าศึกอยู่แล้ว สงครามที่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกนั้นเกิดจากความชาญฉลาดในเชิงกลยุทธ์ของผู้นำทัพพม่า แต่ในสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หลัง สาเหตุเกิดจากความไม่พร้อมทางการทหารในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีผลทำให้ยุทธวิธีล้มเหลว อาทิตหารที่ส่งออกไปสู้รบกับข้าศึกภายนอกพระนครไม่มีประสิทธิภาพ เป็นต้น

^๑โปรดดูสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖ (ภาคที่ ๖) (เรื่องสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หลัง พ.ศ. ๒๓๑๐), หน้า ๔๔-๑๔๐.

๒. ยุทธวิธีในสงครามตั้งรับนอกเขตพระนคร

การตั้งรับนอกเขตพระนครเป็นการตั้งรับเชิงรุก การตั้งรับเชิงรุกหมายถึง การที่ฝ่ายอยุธยาเป็นฝ่ายตั้งรับทัพพม่า แต่ไม่รอให้ข้าศึกเข้าถึงพระนคร จะมีการนำพล เข้าทำลายกำลังของข้าศึกตั้งแต่นอกเขตพระนคร

ในยุทธวิธีตั้งรับ เมื่อฝ่ายในพระนครไม่สามารถทำลายข้าศึกได้อย่างรวดเร็ว แล้ว ฝ่ายรับที่อยู่ในพระนครจะค่อย ๆ อ่อนกำลังลง และเมื่อทำศึกขึ้นแตกหัก ฝ่ายรับ ก็มักจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระนเรศวรจึงมักจะทรงไปตั้งรับข้าศึก นอกเขตพระนคร ในเชิงยุทธศาสตร์ แต่ทรงทำการรุกในเชิงยุทธวิธี ทำให้พระองค์ ประสบผลสำเร็จในการรบ^๑ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อพม่ายกทัพมาตีไทยใน ครั้งที่เรียกว่า ศึกเก้าทัพ (พ.ศ. ๒๓๒๔) สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า และกรมพระราชวัง บวระฯ ก็ทรงใช้วิธีออกไปตั้งรับข้าศึกนอกเขตพระนครในการรบที่ลาดหญ้า กาญจนบุรี กรมพระราชวังบวระฯ ทรงใช้วิธีรุกออกไปตั้งค่ายล้อมพม่า ซึ่งตั้งค่ายบนภูเขา และทรง ใช้วิธีสะกัดการส่งเสบียงบำรุงของพม่าในที่สุดพม่าก็แตกทัพออกไป

ในคราวสงครามรบกับพระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๔ สมเด็จพระนเรศวรได้ใช้ยุทธวิธีรับศึกพม่านอกพระนคร บริเวณบ้านสระเกศ (เขตป่าโมก ติดกับอ่างทอง) พระองค์ทรงใช้ยุทธวิธีการลวง โดยส่งให้ทัพหน้าซึ่งขึ้นไปลาดตระเวน และปะทะกับข้าศึก ให้ทำอุบายแกล้งเสียทัพพม่า และถอยทัพลงมา และพระองค์ทรงซุ่ม ทัพบริเวณป่าติดชายแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก กองทัพพม่าติดตามมาอย่างไม่เป็นขบวน และเข้ามาอยู่ ระหว่างกองทัพของพระองค์กับแม่น้ำเจ้าพระยา พระองค์จึงให้สัญญาแก่ กองทัพหลวง เข้าโจมตี และ ทัพหน้าซึ่งทำเป็นแพ่แต่ก่อนให้หันกลับเข้าสมทบ พม่าจึง

^๑โปรดดูสมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖) (เรื่องสงครามคราวรบพระเจ้าเชียงใหม่บ้านสระเกศ พ.ศ. ๒๑๒๔ และเรื่องสงครามสมเด็จพระนเรศวรชนช้าง ปะเนียง พ.ศ. ๒๑๓๔), หน้า ๑๑๔-๑๒๔, ๑๔๒-๑๔๔.

ตกอยู่ในวงล้อมและ เสียทีแก่ฝ่ายอยุธยาอย่างชัดเจน^๑

จากการศึกครั้งนี้จะเห็นถึงการลวงโดยให้ข้าศึกติดตามทัพลงมา และถูกจับโจมตีด้วยการปิดล้อมอย่างฉับพลัน ถ้าจะพิจารณาตามตำราศิขยสงครามของไทยแล้ว จะเห็นว่าเป็นการดำเนินกลยุทธ์ตามกลศึก "ลักษณะซ่อนเงื่อน" ซึ่งกำหนดเอาไว้ว่า "แยกปีกกา อยู่สรรพ ทัพทหารผู้แก่แล้ว กำหนดแล้วจงคงแต่งให้ยิงยิงเข้า ลากศึกเข้ามาในกล แต่งคน แต่งช้างม้า เรียงหน้าหลังโจเจ รบโยเยแล้วหนี ศึกติดติดตามติด สมความคิดพลาดม้วยไชย ยกพลในสองข้าง ยกข้างม้ากระทบ ยอหลังรบสองข้าง จึงบ้ายข้างอันหนี คณะเรืออาวุธให้ร้อง สัมทับกองทัพ สำคัญ ยินยันรบทั้งสี่ คลี่พลออกโดยสังคีตรู"

ยุทธวิธีที่ใช้ในสงครามตั้งรับนอกพระนครครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ คราวสงคราม พระมหาอุปราชายกกองทัพเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ โดยยกเข้ามาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ สมเด็จพระนเรศวรออกไปรับยังพม่าในเขตแขวงเมืองสุพรรณบุรี และให้ทางเมืองราชบุรี จัดพลเป็นกองโจรแยกย้ายไปซุ่มคอยตีขบวนลำเลียงเสบียงอาหารและเรือสะพานทำลายทางข้างหลังของกองทัพข้าศึก ส่วนทางฝ่ายพระองค์เมื่อกองหน้าของกองทัพปะทะกับข้าศึกและแตกถวนลงมา พระองค์ให้จัดขบวนทัพตั้งรับแบบ "เบญจเสนา" เพื่อคอยโจมตีทัพพม่าที่ไล่ติดตามทหารอยุธยาอย่างไม่เป็นขบวน และเมื่อทัพพม่าตกอยู่ในวงล้อมของกองทัพอยุธยา พระองค์ก็ทรงให้อาณัติสัญญาบัตรสั่งกองทัพ เข้าโจมตีโอบล้อมข้าศึกพร้อมกัน กองทัพพม่าก็เสียทีแตกหนีไม่เป็นขบวน ข้างพระที่นั่งของพระองค์คกมัน เติลิด เข้าไปในกองทัพข้าศึกจนกระทั่งต้องกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาจนได้รับชัยชนะ^๒

^๑โปรดดูสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖) (เรื่องสงครามคราวรบพระเจ้าเชียงใหม่บ้านสระ เกศ พ.ศ. ๒๑๒๔), หน้า ๑๑๔-๑๒๔.

^๒สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า," ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔ (ภาคที่ ๖) (เรื่องสงครามคราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้างนิมะโรง พ.ศ. ๒๑๓๕), หน้า ๑๔๒-๑๔๔.

จากรูปแบบการทำสงครามนอกเขตพระนครจะเห็นถึงยุทธวิธี หลักในการรบของกองทัพอยุธยา ก็คือการลวงให้กองทัพข้าศึกไล่ติดตามทหารกองหน้าเข้ามาสู่การโอบล้อมของกองทัพหลวง และการเข้าโจมตีในลักษณะเด็ดขาด ซึ่งเป็นการดำเนินกลศึกในลักษณะของกลศึก "ลักษณะซ่อนเงื่อน" ในตำราพิชัยสงคราม^๑ แต่สิ่งสำคัญในการดำเนินยุทธวิธีการตั้งรับศึกนอกเขตพระนครก็คือ ยุทธศาสตร์ทางการข่าว ก็จะต้องทราบว่าข้าศึกยกทัพมาทางใดและจำนวนเท่าไร สิ่งเหล่านี้จึงนำมาสู่การวางแผนการตั้งรับว่าสมควรจะออกไปตั้งรับ ณ จุดใด ประสิทธิภาพของไพร่พล ความพร้อมของอาวุธ และเสบียงอาหารก็เป็นสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงเช่นกัน ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร อยุธยามีความพร้อมทางยุทธศาสตร์ด้านต่าง ๆ มาก จึงสามารถดำเนินสงครามแบบตั้งรับข้าศึกนอกเขตพระนครประสบผลสำเร็จ

เมื่อพิจารณาถึงการตั้งรับศึกพม่าในสมัยอยุธยาตอนต้น อยุธยาใช้วิธีการตั้งรับศึกในตัวพระนครหรืออยุธยา โดยพยายามที่จะอาศัยป้อมปราการที่แข็งแรงและได้เปรียบ อาทิ ลำน้ำที่ล้อมรอบพระนคร ตลอดจนที่ลุ่มที่น้ำท่วมถึงรอบ ๆ พระนครเป็นส่วนช่วยในการตั้งรับศึกพม่า แต่สิ่งเหล่านี้มิได้ขัดขวางความพยายามของกองทัพพม่าได้ กรุงศรีอยุธยาต้องเสียแก่พม่าครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ ครั้นมาถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงเห็นว่า การตั้งรับข้าศึกแต่เพียงภายในเขตพระนครเป็นการเสียเปรียบอย่างมาก พระองค์จึงทรงดำเนินยุทธวิธีในการสู้ศึกพม่าโดยการจัดส่งกำลังส่วนหนึ่งออกไปรับข้าศึกนอกเขตพระนคร เพื่อเป็นการป้อนท่อนำส่งข้าศึก ในบางครั้งถึงกับทุ่มกำลังส่วนใหญ่ออกไปรับศึกพม่านอกพระนคร อาทิคราวสงครามยุทธหัตถี (พ.ศ. ๒๑๓๔) จากการดำเนินยุทธวิธีในลักษณะดังนี้ก็ เพราะความพร้อมทางยุทธศาสตร์ด้านต่าง ๆ ของพระองค์เป็นตัวประกอบที่สำคัญในการวางแผน อาทิทางด้านกำลังคนและการข่าว เป็นต้น

^๑ดูเพิ่มเติมที่บทที่ ๑ ส่วนยุทธวิธีในตำราพิชัยสงคราม, หน้า ๗๖.

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ยุทธศาสตร์ทางด้านต่าง ๆ ย่อหย่อนลงมาก การรับศึก
พม่าโดยใช้ยุทธวิธี การตั้งรับนอกเขตพระนครไม่ได้รับการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ กองทัพที่
ส่งออกไปรับศึกจึงต้องถอยกลับสู่พระนคร และหันกลับมาใช้ยุทธวิธีการตั้งรับในพระนคร ดัง
เช่นคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง พม่าได้เคยแก้ปัญหายุทธวิธี เช่นนี้ของฝ่าย
อยุธยาแล้วการตั้งรับของอยุธยาจึงประสบความสำเร็จล้มเหลวอีกครั้งหนึ่ง พอมาถึงสมัยธนบุรี
และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยุทธวิธีตั้งรับนอกเขตพระนครได้ถูกนำมาปรับปรุงและปฏิบัติเป็น
อย่างมากอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงในบทต่อไป

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย